

КУЛТУРНЕ ВЕЗЕ БЕОГРАДА СА БОСНОМ И ХЕРЦЕГОВИНОМ СРЕДИНОМ XIX ВЕКА

I Основе просветног рада — II Обра-
зовање младића-благоејанаца — III Нов-
чана и друга помоћ за подизање школа —
IV Помоћ у новцу за издржавање школа и
учитеља — V Наставна средства, књиге и
уџбеници слати из Београда — VI Рад
после 1868. године.

Основе просветног рада

Од четрдесетих година прошлог века
реформе у Турској вршене су у два прав-
ца: 1) у правцу тежње да се умање и укину
спахијска права, односно стари феудални
односи и 2) у циљу уређивања државе да
би она, организована на савременији цен-
тралистички начин, могла сачувати своју
власт над земљама и народима Балканског
полуострва, међу којима су Босна и Хер-
цеговина имале средишњи положај. Међу-
тим, положај раје првим мерама није по-
бољшан, јер се уместо спахилука развијају
читлуци неколико врста, чије се поље
злоупотреба ширило. „Давања читлук са-
хибијама била су тешка сама по себи, али
су постала још тежа по начину, како су
читлук сахибије вршиле своја права. Иако
је обичајем било утврђено, шта читлук
сахибија има дати чифчији, а шта овај
има давати читлук-сахибији, било је отво-
рено поље злоупотребама да их читлук
сахибије врше.“¹ Отпор тежака чифчија на
то стање јавља се нарочито после хати-
шерифа од Ђулхане 1839; ови су пак ог-
ромним делом били православни хришћани,
много мање католици и нешто Муслимана.

Реформе султана Абдул Меџида (1839—
—1860) погађале су босанску феудалну го-
споду. На реду је било да се одузме
десетина од спахија коју су убирали од
обрађивача земље, али с тим да се она
даје држави. Ово је спроведено под Омер-
-пашом, који је крваво сломио отпор бо-
санских и херцеговачких бегова.² Централ-
на турска власт је дотада била врло слаба
у Босни и Херцеговини. Модернизовање
турске царевине је вршено не само поку-
шајем аграрне реформе, почев са оном
од јуна 1851. када се приступило уређи-
вању односа између чифчија и читлук
сахибија, већ и увођењем редовне војске,
судства, администрације. У том процесу од-
носи између раје и муслиманског феудалног
слоја су се заоштравали, али су се у исто
време заоштравали односи између феудала-
ца и државне средишње власти. У том оп-
штем сукобу најтеже је било за рају, јер се
обест класе која је била сузбијана нај-
више сваљивала на кметове. Особито после
Хатихумајуна од 1856. године, истицана
једнакост између свих милета у Босни и
Херцеговини постала је крилатицом, али
без довољне практичне вредности. Ипак, од
новог стања ствари, нарочито због довољне
безбедности за рад градског становништва,
имали су највише користи трговци и занат-
лије. Маса хришћана је добро осетила да
прокламовано слободњаштво у Турској
нема неког нарочитог утицаја на побољ-
шање њеног економско-социјалног поло-
жаја, те све више јача мисао о ослобођењу
коју подржава српски народ у слободној
држави.

Феудални поредак у Босни и Херцеговини распадао се државном интервенцијом, што је и омогућило продирање капитализма у ове области. Тада се почела стварати буржоазија у већим градовима; она користи извршене промене. Када се зна да је средином XIX века било само у Сарајеву преко тридесет разних еснафа у којима је било организовано око педесет заната, а да је у Мостару била врло јака еснафска организација, онда се може схватити што се из градског слоја друштва, под повољнијим условима, развија све живља делатност. Сарајево је онда било и трговачко средиште у које се стицала домаћа роба за извоз, а инострана за продавање у унутрашњости. Трговину су водиле богате куће православних Срба из Сарајева, Мостара, Ливна. Оне су имале своје филијале у Босанској Крајини и Посавини.³

Из једног поверљивог извештаја аустријског генералног конзула у Сарајеву, марта 1875, сазнаје се да је трговина до тог доба била на ниском ступњу, јер „народ још не осећа потребе за удобним животом, трговачки сталеж је тако нешколован да свега неколико православних воде уредно књиговодство; још се не осећа потреба чешићег прометања капитала.“⁴

И поред тога што трговачко-занатлијски слој босанско-херцеговачког друштва није био модеран у западноевропском смислу, он је несумњиво томе тежио. Знатне напоре да се подмлатку пружи довољно образовање улагали су у првом реду трговци ослањајући се и на црквену хијерархију која је имала право и дужност да се стара о духовном животу пастве. Када су покретана питања просветног рада ипак није било јединства између народне масе и градског становништва православних. Штавише, постојало је непријатељство између сељаштва — турске раје као носиоца побуна, и трговаца који су били одлучно против стварања нереда у држави.

Још је Александар Гиљфердинг, руски конзул у Босни и научник, иначе добар пријатељ Стаке Скендерове, заслужне просветне раднице тога доба, у својим путописним белешкама 1860-тих година, јасно видео непријатељске односе и осећања која постоје између српске чаршије и масе народа Босне. Због таквих односа између

кметова и „кметодера“, и српски државник Илија Гарашанин, стварајући план општег устанка свих балканских хришћана против Турака, није желео да се узму у обзир за илегални рад трговци Босне, јер они воде рачуна само о својим интересима и неће никакве буне.⁵ Што је и Васа Пелагић, велики национални и социјални револуционар, као организатор школа Босанске Крајине, нешто доцније, дошао у оштар сукоб са бањалучким трговцима, свакако је последица његове главне мисли и тежње о потпуном ослобођењу на одлучан начин, управо онако како се заносила борбена интелигенција и српски народ Босне.

Хатихумајумом султана Абдул Мецида од 1856. године наступиле су знатно боље прилике и за просвету хришћана у царевини. Отада је свака општина могла отворити школе какве хоће, под условом да наставни план и избор учитеља подноси на контролу државној власти. За време тог реформисања у главна места Босне и Херцеговине пристизале су помоћи за издржавање школа у виду добровољних прилога из Србије и Русије, а и из Француске и Италије; било је и енглеске помоћи. Иначе, школски фондови као материјална база црквено-школских општина били су главни ослонац рада на образовању подмлатка. Појединци добротвори су много учинили за оснивање школских фондова.

Помоћ српске владе после половине прошлог века је највећим делом, омогућила да се школе у Босни за Србе оспособе за извршење својих задатака. До тог времена учитељи су били без квалификација, а отада приличан је број стручно оспособљених учитеља школованих на савременији начин.

Одржавање и развијање српске националне свести под туђинском управом у Босни и Херцеговини вршило се ређе директним путем, а више посредством руског дипломатског представништва у Београду и Сарајеву, а најчешће посредством црквених представника. Илегални рад је имао највећег удела.

Осим политичких фактора у ужем смислу речи, на јачање просвете српског живља под турском влашћу моћно је утицала црква, односно њене старешине у Босни и Херцеговини које је постављао цариградски патријарх из туђих националних сре-

дина. Средином прошлог века било је православних црквених старешина у Босни и Херцеговини са различитим радом и држањем према пастви. Највећи број је био противународно расположен. Владике су то испољавале у оквиру верске аутономије коју је Порта давала. По правилу, странци који су дијецезу добијали за новац, босански митрополити и епископи захваљујући подршци Цариградске патријаршије као своје претпостављене власти, а изнад свега захваљујући званичној турској управи, вршили су моћан утицај на духовни живот и образовање православног становништва. Сарајевска митрополија играла је важну улогу у развоју школских прилика, нарочито од Хатихумајума и Танзимата.

Дионисије I (1856—1860), пореклом из Македоније, један је од заслужних црквених старешина за разграђивање школа у Босни. Он је био најпре владика тузланске епархије, а затим је постао босански митрополит са седиштем у Сарајеву, после окрутног Игњатија I коме је највише било стало да извуче новац од пастве. Рад Дионисија I пада у време када су спровођене државне реформе у Отоманској царевини. Иначе, из писаних аката овог сарајевског епископа и митрополита босанског поред осталог види се сасвим јасно зависност школско-просветног живота од грађанских и верских права Срба Босне, добијених после интервенције великих сила да се омогући сношљивији живот разним народностима у Турској. У једном писму од 21. априла 1857. митрополит Дионисије саветује народ у Зеници и округу да буде сложан и подигне школу „за ползу ваше младежи... јербо је човек без науке као једно голо орудије. И наш многолетни цар и султан допустио нам је и приморава нас да се просвешћују младићи и изражавају у школама.“⁶

Крајем 1857. године поставило се питање спровођења Хатихумајума у живот, који је, као што митрополит Дионисије каже 26. новембра 1857: „напуњен од отеческе и човекољубиве нарави за све верне радове и верне поданике јего величества љубитеља људства нашег цара султан Абдул Мецида Хана господара нашег.“ Онда је Порта издала Канонаму о начину избора депутата на заседањима Народне скупштине у Цариграду где би се решавало

о црквеним и народним потребама. Доста је прописа ишло у прилог ширењу мреже школа. Међутим, када је митрополит Дионисије сазнао да су становници Зенице подигли школу и погодили учитеља, али да му редовно не издају плату, он је одмах интервенисао и припретио свештенику Стефану Поповићу да ће га сменити ако не поступа према учитељу сагласно погодби.⁷ И следећих година (1858—1860), до краја свог верског старешинства, Дионисије I показује ревност у погледу школског образовања православног становништва у Босни. После њега, међутим, Дионисије II, иако правилно упућује учитеље на њихову дужност и ставља им на срце да школску децу воле као своју,⁸ један је од оних босанских митрополита који је као странац радио противу интереса народа.

У разним вестима из листова оног времена који су излазили у суседним земљама, у којима су Срби имали своју штампу, а дотичу се просветног стања у Босни и Херцеговини под турском влашћу, по правилу налазе се притужбе на грчке владике, фанариоте које су грамжљиве и непросвећене личности, најмање „духовни пастири“ и пријатељи Срба; они безобзирно експлоатишу народ у својој надлежности. По фанариотским владикама у Босни најжешће је ударио Александар Феодоровић Гиљфердинг (1831—1872), руски конзул у Сарајеву. Пошто је пропутовао целу Босну, он је у Петрограду 1859. издао о томе на руском језику књигу, чији су делови прештампавани у листовима који су излазили на српскохрватском језику у Аустрији.

Тежња за ослобођењем и уједињењем српског народа, која је зрачила из Србије нарочито од времена уставобранитеља, била је јака. Програм спољне политике српске владе како ју је замислио Илија Гарашанин с краја 1844. године у одељку „О политици Србије у смотренију Босне, Ерцеговине, Црне Горе и Сјеверне Албаније“, садржи и погледе о образовању младих људи и културном утицају који треба вршити из Србије на суседне покрајине. На школовање младића полаже се велика пажња, па зато „Овде је нарочито нужно то примјетити: да ове младе људе поред осталих треба особито надзиравати и воспитавати тако да њиховим радом сасвим обвлада

она спасителна идеја општег сједињења и великог напретка. Ова дужност не може се довољно препоручити.⁹

У плану да се Босна и Херцеговина што пре и што потпуније истргну не само испод турске власти, већ и испод утицаја Аустрије, Гарашанин много полаже на културну пропаганду; захтева да се књиге у Београду штампају на два писма: ћирилицом и латиницом, а нарочито уџбеници историје. На тај начин би се привукло све становништво, не само православно, већ и католичко и муслиманско. Особито фрањевци, мисли Илија Гарашанин, могу појачати везе римокатолика са Србијом. У том циљу овај српски државник препоручује да се узме неки фрањевац за професора латинског језика на Лицеју у Београду, да би се преко њега развио пријатељски додир и учврстило поверење. Неопходно је ширити верску толеранцију, а то је и пут да се придобије становништво Босне.¹⁰ У Гарашаниновим замислима најважнијим се ипак сматра: „Да се не само сви основи закона, Устав и сва устројенија главна књажества Србије у Босни и Херцеговини међу народом распрострањавају, него још и то да се за време на неколико млади Бошњака у српску службу државну прими да би се сви практично у политическој и финансијалној струци правленија, у правосудију и јавном наставленију обучавају и за такве чиновнике преправљају који би оно што су у Србији научили после у својој отечеству у дјело привести могли.“¹¹

Отуда, изузевши политичка и пропагандна средства, у борби за ослобођење нарочити удео су имале просветне везе Србије са Босном и Херцеговином. Ослободилачка акција је поред дипломатских и политичких мера особито подржана културним утицајем. По Јовану Ристићу, за Босну је у културном погледу доста учињено отварањем Бањалучке богословије, у време кнеза Михаила, а захваљујући познатом заузимању Васе Пелагића. Пружана је и новчана помоћ разним школама у Босни и Херцеговини; слате су бесплатно школске књиге „кад се год која општина обратила.“¹² То је вршено у скромним оквирима, додаје Јован Ристић, јер економски извори младе српске државе нису били јаки. Ипак, кад се утврди ближим испитивањем шта је учињено за Босну и Херцеговину како за

школе, а још више за ученике који су долазили на школовање у Београд, види се да је помоћ била знатна, особито до 1868. године, када се прилике мењају и више обраћа пажња решавању унутрашњих питања у државном животу Кнежевине Србије. Да би се схватио уложени напор ваља отићи на изворе чињеница које нам пружају јасну слику о благодјанцима српске владе школованим у Београду а који су потицали „из суседних провинција турског царства“, о новчаној помоћи коју је Србија пружала Босни и Херцеговини за подизање школа, о новчаној помоћи за издржавање школа и учитеља, што се често повезује са црквом, односно црквеним општинама, о помоћи у књигама и уџбеницима за боље извођење наставе у српским школама у Босни и Херцеговини под турском влашћу.

Образовање младића-благодјанаца

Као у свакој прилици, додир међу људима представља главни чинилац зближавања. Када се пак то спроводи средствима културе, онда се поготову могу очекивати позитивни резултати. Српски народ у Босни и Херцеговини, заостао политички и културно, окретао је своје погледе земљи са којом су га везивали традиција, језик и циљеви. До средине прошлог столећа није било услова да се развију живље културне везе између Србије и Босне и Херцеговине.

За просветне везе које ће се развијати врло је карактеристично писање, не само у штампи војвођанских Срба, као у Застави или Србском дневнику, већ и писање у Новинама хрватско-славонско-далматинским, као органа Илираца и Људевита Гаја, које често преносе дописе из Србских народних новина, а излазиле су у Пешти под уредништвом Тодора Павловића. Тако је орган Илирског покрета једном приликом 1846. године пренео допис у коме се поред одавања хвале српском митрополиту Петру у Београду, кнезу и српској влади, примећује: „При овој прилици чудо нам је, и штета је, што из Босне и Херцеговине младићи православног закона не

иду у Биоград у школе, да после као светјеници и учитељи у дубокој тмини лежећи род свој у Босни и Херцеговини колико толико изображавати помогну. Влада би сербска задужбину заиста највећу учинила, да објави слободан долазак, и да помоћ даде сирوماком из Босне и Херцеговине и Церне Горе, а и других околних земаљах.“ Рад у том правцу започет је баш кад је ова вест изашла на јавност за време уставобранитељског режима у Кнежевини Србији, када је једном приликом и Јован Ст. Поповић као начелник просвештенија интервенисао да се прихвате млади рођаци песника владике Петра II Његоша ради школовања у Београду.

Због саме чињенице да се Кнежевина Србија налазила у полунезависном положају до Берлинског конгреса, активност њене владе и јавности била је ограничена у односу према турској управи у Босни и Херцеговини. И поред тога Србске новине, у Београду као службени лист Кнежевине, објављивале су вести и дописе из Босне и Херцеговине у којима се прати школски живот тамошње српске омладине. На пример, колико су реалне потребе трговачког слоја Сарајева одређивале образовање види се јасно из једног дописа објављеног у Србским новинама крајем 1846. године под насловом „Босна и Херцеговина.“ Поред осталог ту се каже и следеће: „Трговачка одношења, у којима ми Сарајлије стоимо са Трстом и Бечом, уверила су нас колико нам је нужно знати талијански и немачки језик. Да не би деца наша овако као ми сада злоупатила а имено да би се и ми колико толико приближили просвештеном свету, и с осталом браћом нашом напредовали, јесенас је наша християнска община — православна и католичка у скупу — закључила, завести једну школу у којој ће се, осим нашег народног српског језика, и други нужни наука, предавати и језици талијански и немачки.“¹³ Ускоро, јануара 1847, поред талијанског и немачког у новооснованој трговачкој школи у Сарајеву уведен је и грчки језик, а српски се учи ћирилицом и латиницом. У тој сарајевској школи која је као нижа средња школа служила трговачкој омладини прослављен је школски празник Св. Сава. Једном приликом, 1851. године, на свечаности тога дана: „... Двоје троје деце у кратко приповеде повестницу српског на-

рода, као што су је у читанки, која је с осталим школским књигама донета овамо из Србије, научили.“¹⁴

„Жеље и молбе“ хришћана у Босни и Херцеговини које износи српска штампа, а упућене су 1851. год. султану Абдул Медиду, састоје се у следећем: „Да је слободно свакој општини: училишта заводити, потребне учитеље из друге земље звати, па ови после да се из земаљске касе плаћају; да је слободно ученике ради већег изображења и у друге државе слати. Да се и од нас ученици примају у цариградско училиште лекарско и инџинирско на царски трошак.“¹⁵

Са много више слободе и отворености интересе Срба у Босни и Херцеговини заступали су листови војвођанских Срба: Србски дневник, почев од јуна 1852, који је у Новом Саду као политички лист излазио под уредништвом Данила Медаковића, а који је престао 1864, и Застава, лист Народне странке Светозара Милетића. Први лист је реаговао и на овај начин: „Пред долазак Омер-пашин почела је била и раја мало јачи живот осећати: подизала је раја мале школице, правила црквице, ишла у страну земљу и помало трговала; а кад он дође, све се као мачем пресече.“¹⁶

Године 1856. и 1857. у Мостарској основној школи предано и врло запажено радио је учитељ Јован Шушић. Та школа је имала онда две стотине деце и три учитеља на три разреда. Учионице се налазе у новој пространој згради на два спрата. „... Но је оскудица у књигама од науке, а да је Бог дао родну годину и добру господу, да обдаре школу књижицама била би напредна у наукама.“¹⁷

Поводом писања у уводнику Србског дневника од 10. августа 1858. о тешком стању школа и оскудице у образованим људима у Босни, у допису из Београда одговара се да би се могло више учинити, али чињеница је и то да: „Наше правителство даје 2232 ф.ср. на ученике из турских области, кои се овде уче... Међу онима има и добре деце, али ова и пошто сврше неће у Босну за живот; јер је тамо зло од Турака, од владике, па и од своих самих.“¹⁸

У 1849, 1850. и 1851. години не сусрећемо званичне и друге вести из којих би се видело веће интересовање српске владе за опште и школске прилике у Босни и

Херцеговини. То не значи да није било додира између јавних радника Србије с једне и Босне и Херцеговине с друге стране. Ово тим више јер у 1852. години има доста података о тесном и живом културном саобраћају између Србије и земаља под Турцима, што није могло наступити на пречац. Контакте најпре успостављају млади људи жељни знања. Тако, Сима Милошевић, родом из Нове Вароши у Босни, пошто је прешао у Србију и дошао у Београд, обратио се најпре усмено за новчану помоћ Попечитељству просвештенија октобра 1851, што је подупро Алекса Јанковић као попечитељ иностраних дела 18. октобра 1851. Он је то учинио приватним писмом Совјету, после чега је било решено да се Милошевићу даје за благодјејање један талир месечно. А „Кад у више школе дође и увиди се да заслужује због успеха и дарованија своје боље и веће благодјејаније онда ће на њега имати призреније“, — одговара приватним писмом из Совјета његов председник Стефан Стефановић-Тенка. Затим у акту Попечитељства просвештенија,¹⁹ изнето је: „Симеон Милошевић 15 год. стар, родом из Босне из Нове Вароши, кои је у истом месту школу посећавао и буквар и часловац свршио, немајући ни отца ни мајке решио се у Србију овамо ради продужавања започети наука доћи.“ Предлажући да се дечаку дају два талира месечне помоћи, Попечитељство је саопштило Совјету да је молилац „врло оштроуман и разборит.“

Како је одређено благодјејање од једног талира месечно било недовољно, то је Симеон, „ученик II разреда основног у Београду“, поднео 21. јануара 1852. молбу да му се помоћ повећа. На самом почетку молбе обраћајући се „Високославном Попечитељству просвештенија“, овај ученик каже: „Ја сам покорно долепотписани из Босне, гди јошт никако скоро никакви наука нема, дошао у Србију да се учим, и добио сам од Високославног Попечитељства просвештенија, један талир на месец благодјејанија.“ У образложењу своје молбе Симеон наводи још како је без икакве друге подршке, да нема ни оца ни мајку и да му је потребно бар пет талира месечно за издржавање. На то је Попечитељство просвештенија предложило повећање на два талира, али је Совјет у договору са Кнезом остао при старој одлуци.

Када је 21. јануара 1852. молио да му се повиси благодјејање, Сима Милошевић приложио је и ово „Свидетелство — скоим ниже подписани сведочим, да је Симеон Милошевић родом из Босне, као благодјејанац, ученик другог разреда Основни Београдски школа, чрез ово прво полугодије прописане предмете с добрим успехом свршио, а и владања врло добар био.“ Сведочанство је потписао Спиридон Нешић, учитељ другог разреда „основни Београдски школа.“²⁰ И 22. фебруара 1852. Симеон Милошевић упорно моли Кнеза да му се повиси благодјејање и изражава наду да ће се овај заузети код Совјета за одобрење повећања.²¹

Пре Кнежевог решења од 29. јануара 1852 — ВНо — Попечитељство просвештенија издало је на Симу Милошевића за један месец и двадесет осам дана 46 гроша и 16 пара, па је молило да се овај издатак од више власти призна, што је затим и учињено.

Своју другу молбу за повећање новчане помоћи око школовања Симеон Милошевић пише и као ученик IV разреда основне школе, 20. новембра 1852. Поред осталог у њој стоји: „С ови 6 цванцика месечно благодјејанија никако, и то само најнуждније потребе у стању нисам подмирити, почем сам сваке друге помоћи лишен, како би и ја један сиротан школе изучити, и ползу њиову окусити и увидити могао.“²² Ученик Милошевић у својој молби указује да моли повећање за храну, књиге и друге ученику неопходне ствари. Он је један од првих благодјејанаца српске владе који су се школовали у Београду.

У лето 1852. из Босне и Херцеговине прешао је изван број младића у Србију. Међу њима био је и Мића Марковић, родом из Старог Влаха у Босни; без родитеља. Жеља га је вукла да се школује и прешао је у Србију да најпре заврши други разред основне школе, што би могао постићи ако му се помогне. „Народ наш — Срби — у Босни живећи лишени будући средства к просвети водећи, изгледа да му се одавде за садање време то благодјејање учини.“²³

Као што се може закључити из случаја Симеона Милошевића, Попечитељство просвештенија било је вољно да пружи повољније услове за школовање младића који су

из суседних области прелазили у слободну земљу, давањем веће новчане помоћи. Међутим, у почетку Совјет није био издашан и условљавао је издатке, али доцније он је пошао другим путем, тако да му је Кнез због висине разних помоћи чинио приговоре.

Да би се о материјалном и осталом обезбеђењу благодетанаца који су долазили са стране могло успешније заузимати код врховне власти, Попечитељство просвештенија се убудуће ослања на Попечитељство иностраних дела, од кога тражи „мненије.“ Тако је молба Миће Марковића заједно са писмом Попечитељства просвештенија послата Попечитељству иностраних дела 16. јула 1852.²⁴ Одговор је стигао ускоро,²⁵ и у њему се између осталог истиче: „Попечитељство инострани дела, уверено будући о благонаклоном расположењу Правителства нашег за подпомагање развитка наука и просвете код соседни нам племена Србски, и судећи да је вредно оваке младиће, кои су отечество и сродне своје оставили, у тежњи за науком и за изобраењем, одобравати и подпомагати, мненија је, да би савршено уместно било, спрема молбе младића овог призренија имати, и на једно известно време сходно благодетаније подарити му, па би после од његовог владања и прилежанија зависило, да му се то благодетаније продужи или прекине.“ Затим је изнето у закључку: „У осталом, из призренија на интересе отечества њиовог, најполезније би било за оваке младиће, да се на учење благословски наука упућују.“²⁶ На овај начин је изнео званично мишљење врло важног ресора „правленија“ „член Совјета и помоћник претставника и Попечитеља иностраних дела кавалер“ Алекса Јанковић и начелник Јован Мариновић.

Из Попечитељства просвештенија упутио је септембра 1852. свој предлог Совјету вршилац дужности начелника Димитрије Исаиловић, по коме би требало дати Мићи Марковићу „од прилике 3 талира месечно.“²⁷ На ово је председник Совјета Стефан Стефановић-Тенка тражио податке о молиочевим годинама, јер ако је престао згодније би било „на други начин живота упутити га.“ Затим је утврђено да Мића Марковић има 18 година и да тек треба да сврши основну школу. Пошто је било нормално да у Србију прелазе младићи који су можда нешто учили црквеног

писма у Босни а затим допуњавали своја основна знања, да би потом прешли на вишу школу, Кнез је у сагласности са Совјетом решио да се Мићи Марковићу издаје два талира месечног благодетанања.²⁸

Као и Мића Марковић, „препокорни раб“ Херцеговац Никола Вулешевић пише Попечитељству просвештенија: „Ја сам се покорно потписани родио у Требињу у Јерцеговини, земљи без школа и наука. Топла жеља изобразити се превела ме у Дубровник варош Далмације, гди сам 6 година код познатог Србског Списаоца Г. Николаевића изучио Србске школе, и почем онде даље од основни наука Србски се ништа не предаје дошао сам у срећнију Србију пре едне године дана, с намером, да науке продужим и немајући средстава за издржавање, служио сам досад пак се ранио, а да би неодолимој жељи мојој за доста учинити могао, решио сам се служећи од почетка наступајуће школске године Гимназијалне науке почети учити, у ком предпријатију да би ми се колико толико труд олакшао, усуђујем се код високославног Попечитељства Просвештенија прибежиште тражити, покорно молећи, да би ми оно уважавајући жељу моју и сожаљевајући судбину отечества мог сходно ми благодетаније одредити благоизволило.“²⁹ Молилац напомиње да ће доцније поднети сведочанство од свог дубровачког учитеља пошто га буде добио.

На исти начин као и за Мићу Марковића, најстарија просветна власт тражила је мишљење Попечитељства иностраних дела. Ово је 23. јула 1852. саопштило да у свему остаје код ранијег свог става у питању помоћи младим сународницима који из Турске долазе у Србију а жељни су образовања. Достављајући Совјету сагласност „члена Совјета Помоћника Представника и Попечитеља инострани дела“ Алексе Јанковића и његовог начелника Јована Мариновића, Попечитељство просвештенија је у своме акту додало: „Попечитељство ово соглашавајући се у мненију с Попечитељством инострани дела тог је покорног мненија, да би праведно било и Николи Вулишевићу на изобраење његово бар по три талира месечно из касе правителства одредити.“³⁰ На основу поднетог предлога и сагласно са Совјетом, кнез Александар Карађорђевић је 30. септембра 1852. решио: „Да се Никола Вули-

шевић, из Требиња у Херцеговини, за правителственог питомца прими, с месечним од 3 талира благодетијем.³¹ Поред два млада Босанца, тако је још један Херцеговац постао један од првих питомаца српске владе школске 1851. и 1852. године.

На почетку нове школске 1852/53. године добија благодетије Јован Стојановић, родом из Подпећа у Босни, који је дошао у Београд још 1848, у својој шеснаестој години. Послужујући у имућним породицама Јован је завршио основну школу на задовољство својих учитеља. Но, осим елементарних знања желео је да стекне знања и у гимназији, па је молио Попечитељство просвештенија „да би ме оно милости своје удостоило, и мене у ред отечествени питомаца благонаклоним се показало примити.“³² Из рукописа и садржине молбе види се да је Јовану неко писменије лице саставило молбу.

Пружајући податке о овом кандидату за „благодетијем“ у гимназији, врховна просветна управа саопштава да молилац Јован Стојановић после завршене гимназије жели да постане учитељ „у своме отечеству“, а не свештеник. А ова се могућност пружала кандидату, јер је по Устројенију јавног училишног настављенија од 1844. године било могуће у завршним разредима гимназије стећи извесно педагошко-методско образовање за рад у основној школи.

Смишљено дејствујући преко Попечитељства иностраних дела искусни начелник за просвету Димитрије Исаиловић излаже Совјету „Да би праведно било и поменутом Стојановићу бар по три талира месечно из касе правителства на његово издржавање определити.“³³ Усвајајући предлог врховна власт у земљи ставља напомену: „... и то докле се добро учио и добро владао буде, које да има бити под нарочним бодрим вниманијем.“

Новембра 27, године 1852, Ђорђу Петровићу, рођеном у Бољану у Босни, неко друго лице које хоће да покаже и своју ученост, пише Попечитељству молбу за „благодетијем“. На њеном почетку стоји: „Као што свакога ограничавају околности, које произилазе код сваког, коме здрави разум диктира, и жеља, која сваким човеком влада, да би извршио за живота свог оно, што је као задатак получио,³⁴ да би се завршило изражавањем наде у наклоност српске владе. У молби се наводи да

је Ђорђе Петровић дошао из Босне има две године дана „да би себе међу једноверном браћом мало изобразио.“ За то време учио је послужујући, јер је био сиромашан и нигде никога није имао. Он је намеран да сврши богословију и врати се „у отечество и бедном мом народу на ползу служио; јер то је једино средство, коим се народи од дубоког спавања пробудити могу.“³⁵

Са истом садржином Ђорђе Петровић поновио је своју молбу Попечитељству просвештенија 12. августа 1853, јер му прва молба није била примљена због тога што се није јавио на време. Да би пак доказао да заслужије помоћ, Петровић је претходно прибавио „Свидетелство с којим ја долупотписани сведочим, да је Ђорђе Петровић 17 година стар, као ученик у другом разреду Основни Београдски Училишта, у науци и владању врло добар, но због оскудности своје није у стању науку продужавати.“ Ову потврду потписао је Спиридон Нешић, ђакон и учитељ II разреда, 28. новембра 1852. године. А следеће године, приликом поновљене молбе, Ђорђу Петровићу издаје 11. августа 1853. „Свидетелство“ ђакон и учитељ III разреда Коста Илић у коме се потврђује да је Ђорђе редовно свршио трећи разред пошто је изучио „настављенијем прописани“ предмете, као: „читање Србско и Славенско, Катихизис, Земљопис, Прва знања из Рачуна.“ Ученик је показао добар успех, био је прилежан у похађању наставе и примерног је владања.

Када је Ђорђе Петровић тражио „благодетијем“, привремени попечитељ правосудија и просвештенија (онда су ти ресори били спојени) био је Лазар Арсенијевић-Баталака, а секретар Попечитељства просвештенија Коста Џукић, пређашњи професор Правног факултета Лицеја. Џукић је на полеђини молбе записао да Ђорђе има 17 година, да је већ три године у Србији, да је у II разреду основне школе и да жели учити за свештеника.³⁶

У актима Попечитељства просвештенија из 1855. године налази се и молба Илије Спасојевића из Жабара, који је био друг из детињства Васе Пелагића. Као ученик III разреда Београдске основне школе, Спасојевић је 4. маја 1855. поднео овакву молбу: „Жеља моја која ме јошт из раниег времена мог за науком вукла, прину-

дила ме је те сам пре девет месеци из села Жабара, места мог рођења у Босни, оставивши сиротног очуја, матер и браћу моју овде дошао. Од истог времена па до данас, посештавајући школу уредно и посведневно трудећи се, из II разреда основни свдашњи школа, у кои сам при доласку ступио, после 3 месеца ступио у III разред, у кои се и данас прилежавајући налазим.³⁷ Илија Спасојевић истицао се својим успехом, и доцније је отишао да учитељује у Македонији. Његов рад је био запажен и похваљиван.

Заједно са Илијом Спасојевићем, исто тако жељан знања долази из Жабара у Београд и Васа Пелагић. Као ђак, он на почетку послужује, једно време и у кући Милана Ђ. Милићевића. Од стране четири учитеља при „великој цркви“, у тромесечном извештају од 30. априла 1855, послатом врховном инспектору свих школа у Србији Платону Симоновићу о странцима благодјејанцима „правителства“, наводе се имена седам ученика и препоручује „благодјејаније“ још за четири. Међу њима се налази и име Василија Стевановића (по оцу) — Пелагића из Жабара у Босни, и већ спомињаног Илије Спасојевића.

Године 1857, Василије Стевановић-Пелагић, „16 година, из Жабара. Сирота. Свршио два разреда београдске гимназије са добрим успехом“,³⁸ пријављује се за „семинарију“—богословију, са својим нешто старијим другом Илијом Спасојевићем који је изјављивао да ће му „једина цел бити та, да се достојним оваке учињене милости покажем.“

У јесен 1857. изабрано је шест младића да уче богословију, а међу њима се налазе и та два отресита и енергична Босанца. Митрополит београдски онда је реферисао Попечитељству просвештенија о стању у заводу под његовом надлежношћу и успеху ученика, па мислећи на ове ученике, указао је просветној врховној власти и на следеће: „Ако ће просјачити служећи другога, неће успевати у науки“,³⁹ те због тога буде додељена Васи Пелагићу помоћ од 3,5 талира месечно; исто толико и Илији Спасојевићу. На овај начин младићима је осигуран стан и храна, као и остале потребе у богословском интернату.

Онда је Совјет, као врховно управно и надзорно тело које дели власт са Кнезом, тражио од Попечитељства просвештенија

извештај о државним благодјејанцима који потичу из турских области. Из података изнетих у њему сазнаје се о „овде учећи се благодјејанаца из Босне, Ерцеговине и Бугарске,“ да их је било 15. На њих је за годину дана издато 446 талира, и то на 10 Херцеговаца и Босанаца 252 талира, а на 5 „Бугарина“ 194 талира. Тројица из Херцеговине имали су само храну у богословском интернату, без друге помоћи; двојица су имали храну и „благодјејаније“, а петорица које Босанаца које Херцеговаца нису имали никакве друге помоћи осим месечног „благодјејанија“ у износу од 1—3 талира, а само један благодјејанац међу њима 4 1/6 талира месечно.⁴⁰

Та неједнакост у висини „благодјејанија“ давала је више пута повода, нарочито младићима из Босне и Херцеговине, да се преко Попечитељства просвештенија обраћају вишој власти с молбом да им се помоћ повиси.⁴¹

Пошто није постојало одређено мерило за пријем питомаца, као и за висину новчане помоћи, а да би се избегла сувишна преписка и молбе, Попечитељство просвештенија предложило је Совјету да се одреди једна стална сума за благодјејање ученика из суседних области турског царства. Попечитељство је мишљења да се ученицима у богословији који имају стан и храну даје два талира месечно; онима који имају храну без „обиталишта“ по три талира, а онима који немају ни стан ни храну, пет талира месечног благодјејања. Из извештаја и предлога упућеног Совјету дознаје се да 5 благодјејанаца из Херцеговине имају храну у „Семинаријуму“, те ће за њих бити потребно одредити 180 талира годишње. Остала петорица из Босне и Херцеговине станују и хране се изван богословског интерната, јер још нису спремни да уче богословију; за њих ће бити потребно 300 талира годишње.

На благодјејанце из Босне и Херцеговине годишње се трошило 480 талира, и још на пет младића под Турцима 194; свега годишње 674 талира. Попечитељство просвештенија сматра да ће убудуће бити потребна свота од 600 талира за благодјејанце „странце“, те моли Совјет да овај издатак одобри.

Пошто је из Бугарске придошао Иван Христић, и на њега било издато 36 талира, то је укупни издатак на благодјејанце са

стране износио 710 талира. Када је поднело извештај, Попечитељство просвештенија је саопштило да је Никола Вуличевић, из Требиња, оставио школу, а на његово место које је остало упражњено предложило је Милана Спакића, из Херцеговине, ученика II разреда основне школе.

Из списка „страних благодејанаца“ у 1852/53. години утврђује се да су се тада школовали: Стеван Ђеловић, из Придворца у Херцеговини, који учи I разред богословије и прима 60 талира благодејања; налази се у 20. години „возраста“; Мића Марковић из Старог Влаха у Босни ученик је III разреда основне школе, са шездесет талира благодејања, у 18. години узраста; Сима Милошевић, из Нове Вароши у Босни, у I разреду богословије, са 60 талира благодејања, у 17. години; Радул Спакић, из Херцеговине, у III разреду богословије, са 36 талира јер има храну у интернату богословском, у 26. години; Евта Поповић из Бабине у Херцеговини, налази се у III години богословије, са 36 талира јер има храну у интернату, у 26. години; Саватије Делић из Гријана у Херцеговини, у III години богословије, са 36 талира благодејања, има храну у интернату, у 24. години; Петар Србић из Завале у Херцеговини, у II години богословије, са 36 талира благодејања, има храну, у 18. години; Јосиф Поповић из Бабине у Херцеговини, III године богословије, са 36 талира благодејања, у својој 22. години; Милан Спакић из Бабине у Херцеговини, III године богословије, са 60 талира благодејања, у 14. години и Никола Вулешевић из Васојевића, у III години богословије, са 60 талира годишњег благодејања, у 13. години узраста.

Сви наведени питомци спремали су се за свештенике; то је била њихова жеља. Но у исто време они су се спремали и за учитеље. За разлику од ових младих Босанаца и Херцеговаца, група још од шест младића спремала се за учитељски позив, и сви су они учили Београдску гимназију којој је у оно време било намењено да на извесним педагошким и методским основама припрема наставнике основних школа. То су били Иван Тодоровић из Лесковца, који се налазио у IV разреду гимназије; примао је 36 талира годишњег благодејања, и није имао друге помоћи; налазио се у 18. години живота. Димитрије Павловић из Свиштова, ученик V разреда гим-

назије, примао је 36 талира благодејања; налазио се у 16. години живота. Иван Христић из Лесковца, ученик II разреда гимназије, примао је 36 талира благодејања; налазио се у 21. години живота. Коста Касаревић из Гаврова, ученик II разреда гимназије, примао је 50 талира благодејања; налазио се у 22. години живота.

Укупни издаци наведених питомаца српске владе износили су у школској 1852/53. години 710 талира, не урачунавајући исхрану.

Следеће школске године (1853/54) примљени су за благодејанце у Београду нови ученици. Међу њима су се налазили: Ђорђе Петровић из Боланића у Босни, који је учио IV разред основне школе а добијао 60 талира годишњег благодејања; имао је 19 година и желео је да заврши богословију. Петровић је најпре пола године послуживао, па је после пошао у школу и напоскон добио благодејање. Нови питомец српске владе постао је и Сима Николић из Петрова Села у Босни; учио је IV разред основне школе и добио 60 талира годишњег благодејања; имао је 17 година и желео је да заврши гимназију. Овај ученик је за једну годину завршио сва три разреда основне школе. Сима Пеић из Требиња учио је III разред основне школе и добијао је 60 талира благодејања; био је у 19. години живота и желео је да заврши богословију. Недељко Христић из Грачанице у Босни похађао је III разред основне школе и добијао је 60 талира помоћи; налазио се у 18. години и желео да учи богословију; док није добио благодејање послуживао је у једној београдској кући. Петар Јовановић из Зворника у Босни похађао је III разред основне школе; добијао је 60 талира помоћи и желео је да заврши богословију.

Године 1855. у Београду се школовало 16 државних питомаца који су дошли из покрајина под турском влашћу. Онда су почели да уче и Мијајло Тошић из Нове Бароши у Босни, који је у 15. години завршио III разред основне школе. Нови благодејанац био је и Тома Бацетић из Нове Вароши у Босни, који је у 19. години завршио основну школу. Из датог прегледа запажа се да је највећи број младића долазио из Босне да се школује у Београду. По правилу, они су се трудили да оправдају наде које су у њих полагане.

Но, међу државним питомцима било је и таквих који су због рђавог владања и слабог напредовања у школи изгубили помоћ. То се десило са Мићом Марковићем и Јованом Стојановићем, обојицом из Босне. Те године — 1855 — појављују се и нова имена благодетанаца, и то: Петар Зотовић, ученик III разреда основне школе, Јосиф Живковић, ученик III разреда основне школе, Димитрије Дучић, ученик II разреда основне школе и Матија Перовић, ученик II разреда основне школе.⁴²

Сви ови „правителствени“ питомци из других крајева су младићи који су својим узрастом прешли године својих школских другова у Београду, школованих под нормалним условима. Они су доносили нешто предспреме уколико су прешли „бекавицу“, часловац и псалтир, те отуда видимо да им се даје право да почну са II или III разредом основне школе, а да некад за годину дана заврше три разреда основне школе и пређу у друге школе, највише у богословију. Истина, било је и таквих питомаца који су почињали с првим разредом основне школе.

Сугестија Попечитељства иностраних дела да се ови младићи припремају за свештенике била је прихваћена, јер су кандидати у богословији, осим за свештенички позив, били припремани и за учитељски позив. У плану богословије били су унеколико заступљени и педагошки предмети. Тако образовани младићи, још у црквеном заводу, мање су изазивали подзрење код турске власти, јер је ова народом у Босни и Херцеговини, као и другде, управљала и посредством црквених старешина. Да би се најцелисходније помогло младићима, у Београдској богословији било је и специјално организовано одељење за „странце“ којима је поклањана потребна пажња.

Изддржавање ученика-питомаца који су долазили у Београд све се више стабилизовало. Тако је Кнез 16. децембра 1852, у сагласности са Совјетом, усвојио предлог Попечитељства просвештенија да се из државног буџета одреди стална сума од 600 талира годишње за странце благодетанце, али тако да се из Бугарске примају само три питомца, а остали да буду из Босне, Херцеговине и Старе Србије.⁴³

У доцнијим прегледима „Странци, ученици се у Семинарији“ од 1855, 1856, 1857.

године, налазимо нешто више података. Тада су богословски питомци били: Сима Пеић, из села Луке у Херцеговини, од оца Спасе, земљорадника; завршио је четири разреда основне школе у Београду и два разреда богословије с добрим успехом, у својој 22. години; Илија Ставрић, из Граца у Босни, завршио је четири разреда основне школе у Тузли и један разред богословије са „средњим“ успехом, у 17. години; Сава Косановић, из Милајнића у Херцеговини; учио је три разреда основне школе у Сарајеву и први разред „Семинарије“ са „средњим“ успехом, у 18. је години; Сима Чајкановић, из Сарајева; учио је у Сарајеву основну школу и један разред тамошње реалне школе, а у Београду један разред богословије, с добрим успехом; има мајку Ефимију. Као што је о томе већ било речи, године 1857. пријавили су се за богословију следећи питомци: Василије Стефановић-Пелагић и Илија Спасојевић, од којих је први завршио два разреда Београдске гимназије с добрим успехом, а други с врло добрим. Пелагић је приликом пријаве за богословију имао 16 година, а Спасојевић 18. Осим ове двојице, тада су се за учење богословије пријавили још: Никола Јовановић, из Обудовца у Босни, од мајке Петре, завршио је први разред Београдске гимназије с врло добрим успехом; Сава Лазаревић, из Присоја у Васојевићима, завршио је четири разреда основне школе у Београду с „превасходним“ успехом у својој 20. години; Спасоје Илић, из Дугопоља у Босни, завршио је четири разреда основне школе с „превасходним“ успехом у 20. години; Ђорђе Стоисављевић, из Дубраве у Херцеговини, учио се у манастиру Житомислићу код Мостара; као сиромашан младић дошао је у Београд да заврши богословију; био је у 19. години.⁴⁴

Много више но из прегледа „правителствених“ питомаца који су упућени да заврше богословију, о успеху и положају њиховом сазнаје се из званичних аката Попечитељства просвештенија и митрополита Петра Јовановића у Београду.

Попечитељство просвештенија је за 12 ученика богословије, поред споменуте десеторице још и за Митра Чишироте и Петра Ковачевића, обојица из Херцеговине, одобрило издатак од 720 талира годишње, с тим да се троше под непосредним и строгим надзором ректора Семинаријума „јер

заједно живећи и строгом надзору подвргнути, боље ће се за будуће свештенике у њиовом отечеству успособљавати, и тако с већом ползом послужити му.⁴⁵

Строги и заузимљиви митрополит београдски Петар Јовановић, о коме је штампа војвођанских Срба писала похвално, старао се да школовање младића из Босне и Херцеговине да што боље резултате. Достављајући извештаје Попечитељству просвештенија он је излагао своје мишљење и давао одређене и разложне предлоге.

Септембра 21, године 1857 — ЕНо 685 — митрополит Србије писао је Попечитељству просвештенија следеће: „Сваке године долази за слушање Богословије све више ђака из Босне, Ерцеговине и Старе Србије. Пре две године ступило је њи 4 у училиште Семинарије; прошле године њи 3; ове године пријавило се њи до 10, али смо и само 6, као боље спремне, дали уписати.“⁴⁶ Од оне прве четворице, који су пре две године ступили, тројица: Михајло Тошић, Недељко Христић и Ђорђе Петровић „тако су рђаво учили се, да нису више за продуженије наука због одвећ слаби свои дарованија. Једна година у манастиру проведена у читању, појању и сазнанију правила церковног више би и за будуће свештенике у њиовом отечеству успособљавала, него сујетно њиово прилежаване у наукама по ситематичном наставленију.“⁴⁷ Због тога митрополит Петар намерава те слабе ученике богословије да пошаље у манастир, што је и учинио. Према томе, само је Симо Пеић остао као редован ученик Семинарије, јер показује добар успех. И богословски питомци примљени 1856. године: Илија Ставрић, Сава Косановић (потоњи митрополит босански) и Сима Чајкановић показали су добар успех и имају „нешто дара“ за науке, те и они остају као редовни ученици. А за новоизабрану групу питомаца у богословији 1857. године, међу којима се налази: Василије Стефановић-Пелагић, Илија Спасојевић, Никола Јовановић, Сава Лазаревић, Спасоје Илић и Ђорђе Стоисављевић, извештава се да обећавају добар напредак, јер су са добрим, па и „превасходним“ успехом завршили гимназијске разреде или основну школу. Према томе, у Семинаријуму би остало да се школује десет „правителствених“ питомаца. „... Но куда иј сместити, како ли иј обдржавати? Сви ти сиротани су, и не

могу опстати без подпуне помоћи правителствене. Ако ће просјачити, служећи другог, неће успевати у науки. У семинарији нема за њи места. У њој је било лане 50 благодејанаца; мање није иј никад било.“⁴⁸

Залажући се за што боље услове живота и рада ученика богословије, београдски митрополит је и против најмањег смањења броја богословских благодејанаца и висине благодејања. Он напомиње, када је држава одредила на „војену академију 16.000, а Топчидерску школу до 8.000, док Семинарија стоји Правителство досад само 3.450 талира...“⁴⁹ да би право било не дирати у издатке за ове питомце, а још мање помишљати да се њихов број смањи на 40. Што се тиче „раштрканих“ странаца благодејанаца из Босне и Херцеговине који уче богословију у Београду, митрополит Петар Јовановић предлаже да им се обезбеди заједнички стан, храна, огрев, „свеће и прање оданде имају, преко Ректора одевају се, и његовом и професора надзиранују вруче се.“⁵⁰ Попечитељству просвештенија указује се да је у ту сврху неопходан издатак од 3 1/2 талира услед скупоће која је настала, а за одело и остале школске потребе довољно би било предвидети 2 1/2 талира месечно. Одело благодејанаца састојало се од: антерије, појаса, шкуртељка, у што обично спада дугачко цубе за празнике и друге „торжественије“ прилике; затим: фес, обућа, кошуље-веш. Разуме се, све ово не треба куповати сваке године, јер траје више времена. За ове ствари током четири године нужно је, по митрополитовој рачуници, 100 талира. Иначе, до тог времена је држава за 7 благодејанаца у богословији који потичу из суседних области издавала 252 талира.⁵¹

Да би могли бити прихваћени као државни питомци у богословији, где би имали све што им је потребно за нормално праћење наставе, после свог опширног извештаја Попечитељству просвештенија од 21. септембра 1857, енергични митрополит Петар 28. септембра исте године пожурује код највише просветне управе да се уместо на „боју“ трошне зграде, у приземљу општинског здања у близини Семинарије направе две собе у које би се могли сместити „странци ђаци“ намерни да сврше богословију. Њихов стан за суму од 100 талира има се осигурати уговором, али

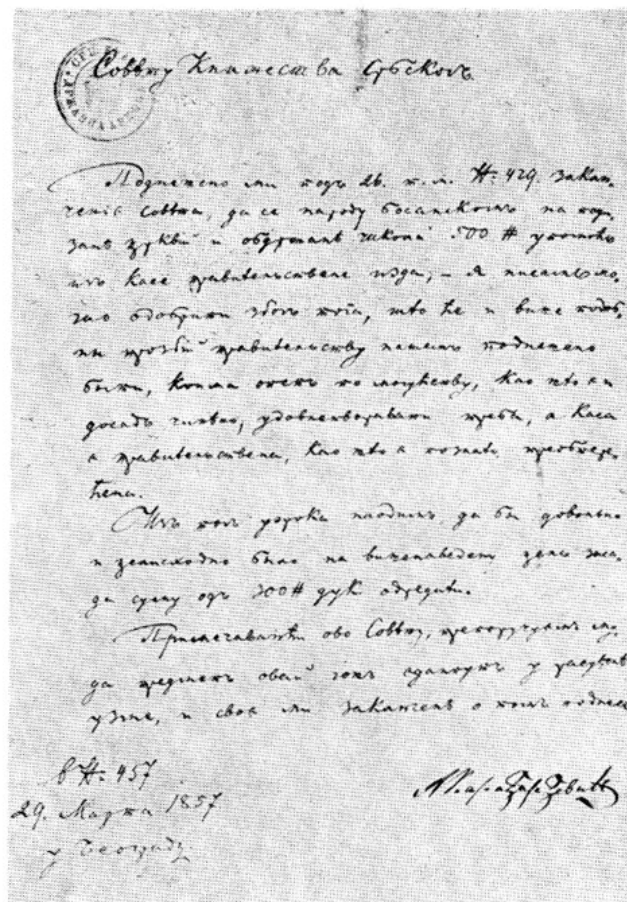
како је општина била издала на прављење „новог квартира“ 14.000 гроша, то је затражила за закуп 120 талира годишње. Митрополит сматра да треба пристати на издатак за стан у износу од 100 талира годишње, што би користили оних десет младих Босанаца и два Херцеговца за време наставне године, док се преко лета шаљу на вежбе у манастирима.⁵²

Средином децембра 1857, откако је извршено „приуговореније квартира“, усељени су се осам благодејанаца, међу којима и Василије Стефановић-Пелагић. Отада они су се хранили у богословском интернату, а добијали су и дрва за огрев, свеће, и перу се о трошку „касе Семинаријске.“ Из рачуна ректора богословије, архимандрита Гаврила од 24. јануара 1858. види се да је на осморицу питомаца за шест и по месеци издато 563 талира и 20 форината, и то за стан, собни намештај, школске потребе, „за измирење ђачких дугова“, као и за одело.

На овај начин необично је олакшано школовање младића из Босне и Херцеговине; дотада они су често остајали дужни повериоцима у вароши. Тако је, на пример, Илија Спасојевић, пре него што је ступио у богословију, као ученик II разреда Београдске гимназије, био приморан да моли повишење благодејања на три талира. Он је 1. марта 1857. писао Попечитељству: „Из тежње за науком, немајући ни отца ни мајке, дошао сам из Босне, да овде у Србији учим.“ Затим он подсећа да му је правителство одредило два талира месечног благодејања. Но, како је то сасвим недовољно, моли да му се благодејање повиси „тим пре што се једно благодејанско место за три талира недавно укратило.“ Да би уверио надлежне факторе у Попечитељству просвештенија да заслужује „милост због доброг мог успеха у наукама и примерног поведенија“, Спасојевић је приложио „дотичне белешке за прошли месец.“ У име директора Београдске гимназије, професор немачког језика Александар Чварковић потписао је „Бележке ученика II разреда гимназијалног Илије Спасојевића за месец фебруар 1856/57.“ Из тог документа види се учеников успех и наставни предмети који су се тада савлађивали. Илија Спасојевић имао је ове оцене: „Из Науке Христијанске — превасходан; из Словесности Србске — врло добар; из Сло-

венског језика — добар; из Латинског језика — добар; из Немачког језика — врло добар.“ Владање му је било добро.⁵³

Старање српске владе о ученицима који су долазили у Београд да нешто више науче било је све брижљивије, и оно се поклапало са њеним спољнополитичким циљевима, као и општом тежњом балканских

Факсимил документа највише државне власти која се све више залаже за просвету у Босни (Државни архив СР Србије)

Faximilé d'un document du pouvoir suprême qui préconise de plus en plus le soutien à l'enseignement en Bosnie (Archives d'Etat de la R. S. de Serbie)

народа да збаци туђинску власт и изврше уједињење. Зато у државном буџету Кнежевине Србије за 1859. годину постоји значајна ставка за благодејање питомаца „из суседни провинција турског царства.“ У вези са тим наређено је 1. децембра 1858. године да се изда признаница на 12.000 пореских гроша као половину суме предвиђене буџетом за ову сврху.⁵⁴ Српска влада је онда трошила на своје питомце „у страним државама учећи се“⁵⁵ годишње 48.000

пореских гроша, што значи да су њени издаци за питомце у Београду који су долазили из Турске износили половину своте од оне за питомце који су из Србије одлазили да се школују у иностранству. То се види из признанице која је издата 24. новембра 1858. по наређењу секретара Попечитељства просвештенија Милована Спасића, откако је Попечитељство финансија одобрило коришћење новца.

Са већим слободама које су прокламоване у Турској реформама после средине прошлог столећа, омогућене су интензивније културне везе Босне и Херцеговине са Србијом. Поједини одговорни чиниоци из црквено-школске општине Сарајева долазе у Београд да траже потребну помоћ или заштиту за поједине младиће жељне да се образују. Тако је Симо Соколовић, „рачуноводитељ“ сарајевске школе, 19. септембра 1860,⁵⁶ дошав у Београд, утицао на Попечитељство просвештенија својом препоруком да се Ђорђу Лазаревићу, из Сарајева, ученику II разреда гимназије који је сиромашног стања пружи државна помоћ како би могао да продужи образовање: „... да реченог Ђорђа у число благодетејанаца прими.“ Свој исказ у Попечитељству просвештенија Симо Соколовић је потписао лепим и читким рукописом.⁵⁷

Резултати материјалног и моралног старања српске владе, као и напори које су улагали младићи из Босне и Херцеговине да својим образовањем послуже „отечеству“, видно су се показали 1860. године. Тада је кнез Милош Обреновић, у Бањи Брестовачкој где је био на опоравку, под ВНо 1174 до 16. јула 1860, на предлог Попечитељства просвештенија,⁵⁸ а у договору са Совјетом од 11. јула те године, одобрио да се Сави Косановићу, из Херцеговине, Сими Чајкановићу и Илији Ставрићу из Босне „кои су о трошку нашег правителства, семинаријско заведење овде свршили, и сада се кућама своима повратити желе, изда свакоме по 10 дуката цесарских у име путнога трошка, и то из суме овогодишњим буџетом на изванредне трошкове одређене.“

Кад је донето Кнежево решење 16. јула 1860. наведени питомци налазили су се у манастиру Боговађи, и како су били намерни да одатле крену на пут у Босну, то је Попечитељство просвештенија препоручило начелнику ваљевског округа 19. јула

1860. да изда из своје касе на признаницу 30 дуката цесарских. Из овог званичног акта дознаје се да су Сарајлије, свакако највише трговци и занатлије, долазиле у Боговађе на панађур, и да су превозили робу и путнике.

Први питомци српске владе који су се школовали у Београду: Сава Косановић, Сима Чајкановић и Илија Ставрић завршили су потпуну богословију са четири разреда 1860. године, и већ следеће служили су као свештеници и учитељи у свом родном крају.

Исто тако, пошто су завршили богословију 1861. године, издато је по десет дуката цесарских за пут у завичај Василију Стефановићу-Пелагићу и Ђорђу Стоисављевићу; првом да отпутује у Босну, а другом у Херцеговину. Као што је познато, Ваца Пелагић је после завршене школе у Београду постао учитељ у Брчком.

У плановима који су се стварали и ширили на основу Начертанија Илије Гарашанина у погледу ослобођења српског народа испод Турака, све више је заузимао места културни рад који се најбоље спроводио преко школа и живом речи национално свесних учитеља и свештеника. Из рачуна које је српски митрополит Михаило поднео Министарству просвете и црквених дела 15. децембра 1861 (ЕНо 1028) о државним питомцима који се школују у Београдској богословији, види се да их је школске 1861/62. године било 13. Иначе, тада је било и других питомаца, и то: на Лицеју 1, и у београдским гимназијама укупно 30.

Пошто је секретар Министарства просвете и црквених дела Сава Сретеновић разгледао све предмете и нове молбе за благодетејање „из провинција турског царства и Црне Горе“, 22. децембра 1862,⁵⁹ решено је да се од почетка рачунске 1863. године, тј. од 1. новембра 1862, издаје сума од 1002 гроша пореских месечно, као благодетејање за следеће ученике:

- 1 — Милутина Шкекића из Црне Горе у Лицеју 48 гроша пореских,
- 2 — Николу Првановића из Бугарске у Београдској гимназији — VIII разред 48 гроша пореских,
- 3 — Димитрија Дучића из Херцеговине у Београдској гимназији — VIII разред 48 гроша пореских,

- 4 — Стефана Поповића из Бугарске у Београдској гимназији — VIII разред 96 гроша пореских
- 5 — Милоша Мандића из Босне у Београдској гимназији — VIII разред 36 гроша пореских,
- 6 — Илију Арсенијевића из Старе Србије у Београдској гимназији — VI разред 42 гроша пореских,
- 7 — Тодора Јовановића из Бугарске у Београдској гимназији — V разред 36 гроша пореских,
- 8 — Петра Љубичића из Босне у Београдској гимназији — V разред 36 гроша пореских,
- 9 — Димитрија Ристића из Босне у Београдској гимназији — IV разред 36 гроша пореских
- 10 — Ристу Ставрића из Босне у Београдској гимназији — IV разред 30 гроша пореских
- 11 — Ђорђа Лазаревића из Босне у Београдској гимназији — IV разред 30 гроша пореских
- 12 — Петра Јовановића из Црне Горе у Београдској гимназији — IV разред 30 гроша пореских
- 13 — Тодора Николића из Бугарске у Београдској гимназији — III разред 30 гроша пореских
- 14 — Ђорђа Крстића из Босне у Београдској гимназији — III разред 30 гроша пореских
- 15 — Ивана Герцикова из Бугарске у Београдској гимназији — III разред 36 гроша пореских
- 16 — Николу Десева из Бугарске у Београдској гимназији — III разред 36 гроша пореских
- 17 — Ристу Поповића из Херцеговине у Полугимн. теразијској — III разред 30 гроша пореских
- 18 — Јована Миловановића из Босне у Београдској гимназији — III разред 30 гроша пореских
- 19 — Ђорђа Филиповића из Пиве у Београдској гимназији — II разред 24 гроша пореских
- 20 — Василија Поповића из Прилепа у Београдској гимназији — II разред 24 гроша пореских
- 21 — Василија Захаријевића из Дупнице у Београдској гимназији — II разред 24 гроша пореских
- 22 — Ристу Николајевића из Пећи у Београдској гимназији — II разред 30 гроша пореских
- 23 — Станоја Лакића из Босне у Београдској гимназији — II разред 24 гроша пореских
- 24 — Васу Укропину из Херцеговине у Београдској гимназији — II разред 24 гроша пореских
- 25 — Тодора Љубишића из Босне у Београдској гимназији — II разред 24 гроша пореских
- 26 — Милоша Миловановића из Херцеговине у Београдској гимназији — II разред 24 гроша пореских
- 27 — Ангела Брбанова из Бугарске у Београдској гимназији — II разред 24 гроша пореских
- 28 — Цветка Лазаревића из Босне у Београдској гимназији — II разред 24 гроша пореских
- 29 — Ђорђа Решића из Старе Србије у Београдској гимназији — II разред 24 гроша пореских
- 30 — Јована Воиновића из Црне Горе у Полугим. тераз. — II разред 24 гроша пореских

На тражење Српске митрополије у Београду (ЕНо 789) од 8. октобра 1862. Министарство просвете и црквених дела, а на основу решења од 1. децембра 1858,⁶⁰ за 12 младића благодејанаца, и од 18. априла 1859,⁶¹ за 13 младића благодејанаца у Богословији београдској, достављена је сума од 10.920 гроша (вредност у монети 390 дуката цесарских) „како би се питомци ово благодејаније уживајући могли с топлим оделом и другим потребама снабдети.“⁶²

Срби из Босне су видели да се знатна помоћ пружа младићима који се школују у Београду, па су на такав став српске владе дали одушке своме сазнању и осећању. У име целе општине из Фоче, 14. јула 1865, „обштинари: прото Василије Кођовић, Николај Глођајић, Симо Турентић, Драго Глођајић, Симо Тошовић, Глигор Марковић, Гавро Зећенић и Јаков Туфектић, захваљују Министарству просвете и црквених дела у Београду што је потпуно уважена молба која гласи на Ристу Поповића, ученика Београдске гимназије, коме је дато благодејање, а и „...За друга благодејанија која нам Србско Правителство, од свег срца показује.“ Затим се у

писму-захвалници наставља: „Увидили смо да влада Србска никакве жртве не штеди само да бедну своју браћу под варварским јармом стешњену што боље подпомогне и унапреди. У следству тога и ми не пропуштамо најтоплију благодарност изјавити Кнезу и Србском правителству.“⁶³

После потписа представника Фочанске црквено-школске општине на овом захвалном писму, утиснут је црквени печат на коме је забележена 1857. година.

Новчана и друга помоћ за подизање школа

Упоредо са прихватањем младића који су стицали образовање у Београду, српска влада је пружала помоћ да се подижу школе и цркве у покрајинама под турском влашћу у којима се развијао просветни живот сународника у сталној борби и довијању. Ови материјални издаци, у новцу или друкчије, били су издашни, а у извесним случајевима, особито када би се десиле елементарне несреће у Босни и Херцеговини, досезале су велику висину.

У лето 1852. године Сарајево је задесила велика несрећа услед пожара који је бео и особито погодио православне становнике града. На молбу оштећених Срба Сарајлија, а нарочито после представке Попечитељства внутерњих дела од 16. јуна 1852, Кнез је одмах, 17. јуна, „одобрио да се како овуда по вароши тако и по целом отечеству нашем одобри за скупљање милостиње полицајном власти поставе, кои ће одбори скупљене од народа подарке централном месту послати, откуд ће се страдалницима своим путем помоћ таква доставити имати.“⁶⁴ Кнез је затим 20. јуна 1852. јавио Совјету какав је удес снашао Сарајево од пожара „и како је при овом по већој части сама једноверна и једноплемена браћа наша страдала.“⁶⁵ Поред тога он је саопштио Совјету да је причињена „грдна и прегрдна“ штета, па позива Совјет да промисли „какву би жртву и правителство наше на олтар човекољубија у овом случају учинити могло.“⁶⁶ На ово тражење Совјет је 7. јула 1852.⁶⁷ јавио Кнезу: „У следству височаише ваше Књажевске Све-

тлости, Совјету под 20. прошлог месеца ове године ВНо 558 одпуштене препоруке у том, да он поводом несреће, која се пожаром Сарајевским житељима догодила, промисли, еда ли би се каква и колика помоћ, из касе правителствене овим пострадалим по већој христијанима“, — Совјет даје своје мишљење и „сматра ову штету, последњим пожаром Сарајеву причињену, за штету двоструког рода, једну приватним лицима, а другу обштеству причињену.“ Прва би се унеколико отклонила добровољним прилозима како је „од стране отечества нашег височаишим ваше Светлости наредбом о скупљању милостиње по народу нашем к тој цели довољно.“⁶⁸ Што се пак тиче штете причињене заједници у Сарајеву „које нарочито о Србском обштеству старати се позив има, најудесније светој дужности својој одговорити, ако с помоћију својом к накнађењу штета обштински притече; и будући да је заведено није школско благо обштинско“, то Совјет мисли да је издржавање његово најважнија брига, јер му становници Сарајева не могу никакву своју помоћ сада указати, и решава, подносећи то Кнезу на одобрење „да се на обдржање школа Сарајевски 1000 дуката цесарски из касе правителствене изда, из које суме да се зданија школска, ако су несрећом изгорела, подигну, и учитељи донде, док се обштество не опорави, издржавају.“⁶⁹ Ако пак школске зграде нису настрадале од пожара, Совјет предлаже Кнезу „да се тамо фонд школски установи, из ког ће се унапредак к одлакшању обштества учитељи издржавати, и кроме тога, да се чрез три године по 100 егземплара у нашој књигопечатњи печатајем основно-школски књига и од часловаца и од псалтира, свакога по 25 комада, за учећу се тамо сиромашну јуност у Сарајево на поклон шиље.“⁷⁰ Кнез је у потпуности усвојио овај предлог Совјета од 14. јула 1852. године.⁷¹

Када су пострадали грађани Сарајева сазнали шта је одлучено од стране врховне власти у Србији, и шта се све предузима да би се олакшала њихова несрећа, „представители Православне Обштине Сарајевске“, и то: Лазар Тодоровић, Ристо Савић, синови Хаџи Н. Бесаровића, Димитрије Ефтимовић, Јово Ј., Алекса Николић и Симо Симоуновић, упутили су у Београд „Високославном Совјету Књажевства Срб-

ског“ следеће речи. „Велика милост, којом је Високославни Совјет похитао да нам тешку несрећу, која нас је скорше заде-сила, олакша давши 1000 дуката цесарских на оправљање изгорели школа наши, и наредивши да се по Књажеству Србском милостиња купи за погорело Сарајево, загрејала је срца наша захвалношћу, коју овим изјавити усуђујемо се с препокорном молбом да би је Високославни Совјет милостиво примити благоизволио.“⁷² Донете одлуке од стране Кнеза и Совјета извршило је Попечитељство иностраних дела. Оно је одређену помоћ Сарајевској црквено-школској општини упутило за „зидање и одржавање Сарајевски школа од правителствених 1000 дуката цесарских.“

Октобра 24, године 1852, из Попечитељства иностраних дела (ИНо 2734) писано је Попечитељству просвештенија да је Сима Јовановић, трговац и житељ београдски, поднео пуномоћје татора сарајевских школа под 22. даном августа месеца текуће године, да он може пуноважно на признаницу примити 1000 цесарских дуката намењених помоћи у Сарајеву. Ондашњи привремени попечитељ правосудија и просвештенија Лазар Арсенијевић спроводним писмом од 25. октобра 1852. послао је новац Попечитељству иностраних дела да би га оно предало опуномоћеном лицу.⁷³

Осим те једнократне државне помоћи, од добровољних прилога скупљених у Србији на основу помињане Кнежеве наредбе, не мала свота новаца је као помоћ давана и доцније црквено-школској општини у Сарајеву, и то постепено. Тако су и 1861. године чланови школског одбора у Сарајеву молили Кнеза да им се пошаље остаток од 500 дуката који се налазе при Школском фонду да би подигли гимназију у свом месту.⁷⁴ Београдски митрополит Михаило препоручио је ову молбу Сарајлија, али по свему судећи та сума није коришћена до 12. маја 1865, када је на седници Министарског савета,⁷⁵ на предлог министра просвете и црквених дела, решено да се изда као помоћ 500 дуката из Фонда, који је „овде пре неколико година сакупљен за Сарајевске погорелце, и онда неупотребљен оставши сад се при Управи фондова налази“. Том приликом Министарски савет је одобрио овај издатак „у корист зидања сарајевске цркве“, без решења законодавне власти. У оно време био је

врло утицајан политичар и државник Илија Гарашанин, најпре као уставобранитељ и члан Совјета, да би затим постао стални министар иностраних дела од 9. децембра 1861, а председник Министарског савета од 9. априла 1862. до 3 новембра 1867. године, када је разрешен од министарског звања при крају друге владе кнеза Михаила. У Гарашаниновом кабинету министар просвете и црквених дела био је Рајко Лешјанин.

Осим тога што је у лето 1852. године предузета широка акција да се из Србије пружи већа помоћ пострадалим у Сарајеву, у јесен те године, на интервенцију београдског митрополита, привремени попечитељ правосуђа и просвештенија Лазар Арсенијевић-Баталака, са секретаром Костом Цукићем, заузео се код Совјета за нову помоћ српском народу у Босни. Онда је као изасланик дошао у Београд свештеник Ристо Вуичић „при цркви Бањи нововарошке нахије и молбено предстао и јавио, да је народ ондашњи получивши од високе Порте дозволителни ферман, почео оправљати вишеречену цркву, при којој је негда манастир био, и да је намерио у исто време и онде једну школу подићи.“ А пошто се оскудева у новчаним средствима, то народ посредством овог свештеника моли „да му се дозволи писање милостиње по целој Србији или бар по неком пределу њеном.“⁷⁶ Када је препоручио изасланика Ристу Вуичића, митрополит београдски није делио мишљење да се дозволи „писање милостиње... што довољно и отечествени манастира има, кои по височајшем одобрењу сваке године милостињу по народу пишу.“⁷⁷ Заједно са београдским митрополитом Михаилом и Попечитељство просвештенија је 3. октобра 1852. предложило: „Да се из призренија на ову богоугодну намеру као и на одвећ сиромашно стање тамошњег народа, о чему и член високо-славног Совјета Г. Трифуновић сведенија има, реченом народу на подизање вопросне цркве и школе из државне касе 100 дуката цесарских у помоћ даду.“⁷⁸ И ускоро — 27. октобра 1852 — Совјет⁷⁹ саопштава Кнезу да је наведену представку Попечитељства просвештенија уважио и решио да се поклати 100 дуката цесарских на одређену сврху — „... као и од сваке у Правителственој књигопечатњи печатане црквене по једна и основно-школске књиге

по 20 егземплара скупно с једним Евангелијем и Апостолом, истом манастиру на дар пошљу, и о правителственом трошку доставе.⁸⁰ Већ сутрадан Кнез је саопштио своју позитивну одлуку после „мненија“ совјетника.

Предлози о потпомагању српског народа у Турској нису потицали само од Попечитељства просвештенија или Митрополије у Београду. И Попечитељство иностраних дела чији је „Књажески представник, Попечитељ Иностранних дела, полковник кавалер Илија Гарашанин“, врло истакнута личност доба, водио овај ресор, писао је 22. новембра 1852 (ВНо 1186) Совјету како је Пријепољска нахија до скоро била лишена како цркве тако и школе „и топрв сада дозвољење получила од турске власти да цркву и школу у месту „Селани“ на развалинама задужбине Краља Српског Милутина начинити може.“⁸¹ „Прозбу“ је поднео јереј Никола „из реченог места у Ерцеговини е да би српско правителство помогло довршење зидања зграде — да се предузеће њиово к концу приведе.“ Тражећи Совјетско решење, Илија Гарашанин напомиње „да је вредно такво једно предузеће, служеће за одражање православија нашег у оном крају и саме народности наше, у колико је можно од правителства нашег подпомоћи.“⁸² Совјет је усвојио предлог учињен од стране Попечитељства иностраних дела и јавио Кнезу 27. децембра 1852. да је одлучио да пријепољској цркви и школи у Селанима да 100 цесарских дуката.⁸³

У истим побудама као и представници остале државне власти, Кнез је усвајао све одлуке доношене с циљем да се одржава народна свест и јача дух српског народа под турском влашћу. Идеја ослобођења и зближења разних делова наших земаља сасвим је ојачала и ширила се. То је била општенародна тежња, јер се не може рећи да је монархистичко-биروقратска управа Кнежевине Србије била израз нарочито ојачале буржоазије која би пресудно утицала на државну политику у намери да прошири сферу свога деловања ван граница државе. Зеленашки капитал у првобитној акумулацији још како се задовољавао оним што му је било непосредно на удару и што је најлакше могао да експлоатише. А када би био и други случај, свакако би сам рад на рушењу спахијско-

-феудалног поретка у Босни и Херцеговини народноослободилачком борбом подржане и од стране српског народа у слободној држави, био необично значајан за даљи друштвени, економски и културни прогрес босанско-херцеговачког друштва.

Од средине прошлог века настављена је све интензивнија акција у интересу одржавања права и просвете српског живља у Босни и Херцеговини. Тако, из Лијевна 14. фебруара 1859. „најпокорњеише слуге у име обштине опуномоћени: поп Симо Кондић, Лазар Хаџи Кујунџић, Јово Тодоровић, Ефтан Ђурић и Никола Павловић моле кнеза Милоша Обреновића да им се пружи новчана помоћ да би подигли цркву и школу. Молиоци указују на повољну прилику, јер је „православно обштество по милости високе Порте добило дозвољење да може у средини својој храм у славу Божју и школу за изображење своје младежи подићи... која су заведенија за душу, ум и срце Христијана превећ спасоносна.“⁸⁴ На ту молбу из Лијевна, Попечитељство просвештенија,⁸⁵ 5. марта 1859, дало је своју препоруку и предлог Совјету да влада одобри 40—50 цесарских дуката. И од стране кнежевског представника и попечитеља иностраних дела, од 10. марта 1852 (ВНо 1072), Стевче Михајловића шаље се „прошеније“ и предлог Совјету. А овај је као моћна врховна власт нарочито овом приликом показао своју издашност, јер је уместо предложених 40—50 цесарских дуката решио да се за подизање школе и цркве у Лијевну одреди 100 дуката. Кнез Милош је прихватио ту одлуку 28. марта 1859 — ВНо 1388.

Захваљујући највише страном помоћи отворио је „духовну школу“ 1859. у манастиру Житомишљичу код Мостара Нићифор Дучић, свршени богослов у Београду, и био њен управитељ. Онда је ова школа добијала руску помоћ у новцу од 300 рубаља годишње после заузимања руског конзула у Сарајеву Александра Гиљфердинга, а из Србије бесплатно су слате школске књиге, што је било врло потребно. Међутим, рад ове школе није био дугог века; престала је 1861. године.⁸⁶ Иначе, из саме мостарске основне школе, где је једно време био учитељ и Сава Косановић, потоњи босански митрополит, од 1864. слат је сваке године по један бољи ђак на школовање у Србију или у Русију.⁸⁷ Доцније

политичке везе првака из Херцеговине са Србијом, које је као завереничке везе открила Турска у време друге владе кнеза Михаила, омеле су културни рад и помоћ из Србије. Јасан прекид је наступио 1870. године.⁸⁸

Да би упознала стање народне просвете, управо школског живота, као и да би затим могла да предузме смишљене мере, српска влада је на једној седници Министарског савета од 26. јуна 1867, на предлог министра просвете, решила да се један ученик Велике школе, родом из Старе Србије, пошаље у те пределе да би упознао школске прилике. Тада је одлучено да се великошколцу за путни трошак да 15 дуката цесарских.⁸⁹ Старање о школама и просвети коју су тражили неослобођени крајеви није била једина брига српске владе шездесетих и седамдесетих година прошлог века. Она је била спремна да олакша и онако тежак живот раје кад би наступила извесна елементарна несрећа. Зато кад је у Херцеговини 1868. године због слабог рода наступила глад, српска влада, на предлог министра иностраних дела, у седници Министарског савета од 14 марта 1868, решава да се за набавку хране пошаље 1500 цесарских дуката из изванредних кредита. Заједно са том помоћи ишла је и помоћ од 1000 дуката „које је његова Светлост из своје сопствености подарити изволила за исту цељ.“⁹⁰

По правилу, становници Босне грађење својих цркава уз које су биле устројаване школе сами су започињали, али када би им нестала средства, што се обично дешавало, онда су се обраћали за помоћ својој „једноверној браћи“ у Србији. Тако, становници Бијељине градећи своју цркву доста су се задужили. А да би мајсторима дуг исплатили, писали су министру просвете и црквених дела Србије Димитрију Матићу о својим тегобама.⁹¹ Матић је 24. фебруара 1869. упутио акт Државном савету, чија је власт иначе под кнезом Михаилом ослабила, у коме предлаже да се из буџета за ванредне издатке „целе земаљске Управе“ одобри 100 дуката. Државни савет, чији је председник онда био Јован Мариновић, усваја предлог, а намесници Миливоје Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић га потврђују 25. фебруара 1869.

Осим новчане, која је била најчешћи облик, помоћ за подизање школа у Босни и Херцеговини, српска влада пружала је ређе помоћ и у природи. Овакав случај се десио почетком 1869. године. Тада је министар финансија предложио Државном савету следеће решење: „Овлашћује се министар финансија да може одобрити вароши Новог Пазара, да грађу дрвену, која јој је за новоподижућу се православну цркву у истој вароши потребна, одсече у планини Голији, у срезу моравичком, округа ужичког, а да за то никакву, ни шумску, ни ђумручку таксу не плати.“⁹² Молбу су из Новог Пазара упутили 4. фебруара 1869. парох Рафаил, прота, Филип Петровић, Петар Јосифовић, Вуксан Ђорђевић, Јован Бошковић и Стефан Атанасковић. Државни савет и Намесништво одобрили су овај вид помоћи за своје сународнике у Турској.

Помоћ у новцу за издржавање школа и учитеља

Материјалну основицу рада школа у Босни и Херцеговини под турском влашћу чинили су школски фондови. Они су уз црквено-школске општине самоуправно извршавали главне задатке у просвећивању народа. Поред свештенства, односно црквених старешина, прву реч у православним општинама у вођењу финансијских послова фондова временом све више добијају трговци и занатлије. Тако су на пример Мостарци позвали за учитеља Београђанина Ивана Стојановића у свој град. Пошто је дошао на своје радно место у Мостар 1852, он је добио плату од 10 гроша на дан, знатно више него други његов колега.⁹³

Према „Извјештају о управи Босне и Херцеговине 1906. године“,⁹⁴ уочи окупације Босне и Херцеговине било је 56 српских основних школа; овај извор је званичан а и веродостојан.

Осим основних школа, од 1855. у Сарајеву је постојала једна врста средње стручне школе — „већа грађанска школа“ — која се гдешто називала вишом или трговачком школом. Као што смо могли напред видети, она је служила потребама

трговачког слоја, а од живих језика учио се немачки и талијански. Од 1860. до 1879. године у главном месту Босне радила је и Српска нижа гимназија-реалка, с којом се ушло у период отварања и других средњих школа. Ваља држати на уму да су оне одиграле велику улогу у образовању Срба Босне и Херцеговине. У ове средње школе спадају и две богословије, које су играле улогу и неке врсте учитељске школе, и то Бањалучке богословије Васе Пелагића и Стефана Перовића у Мостару, отворене 1866. године. Осим тога, необичну активност испољава и врло запажено отвара пут образовању женске деце у Сарајеву енергична Стака Скендерова са својом приватном женском школом, од 1857. године. Уважена како од Турака, тако исто од католика и Јевреја, она је у својој школи имала девојчице и тих вероисповести, поред православних. Стака Скендерова је уживала не само подршку руског конзула у Сарајеву, већ и турске управе, због чега је била и предмет напада у извесним српским листовима. И Осман-паша, босански валија, слао је своју кћер у Хаџи Стакину школу. Он јој је код Порте издејствовао и сталну помоћ од 600 гроша месечно, која је доцније повишена на 1000 гроша.⁹⁵ Ова приватна женска школа имала је професионално обележје средње занатске школе, у којој се поклањала посебна пажња ручном раду: шивењу и везењу.

Што се приватна школа Стаке Скендерове успешно развијала има се захвалити и њеним добрим везама, као и помоћи коју је добијала из Србије. Она је добро водила посао и смишљено је трошила новац. Почетком 1860. године Скендерова је упутила опширно писмо министру просвете и црквених дела Димитрију Матићу у коме захваљује на помоћи „за књиге које смо примили за нашу женску школу 20 часловаца које смо ји дали сиротињској и сиромашној деци.“⁹⁶ Том приликом она саопштава министру Матићу да у својој школи има два разреда са 100 девојчица и да раде две учитељице. Онда је Стака Скендерова јављала у Београд да је у школу примила и децу других вероисповести.

У свом опширном, збијеном и доста нечитком, али карактеристичном писму, Скендерова је известила министра Матића да новац који је тражен за зидање школе

нема изгледа да ће се скоро у ту сврху употребити, јер није нађено место. Љута на српску трговачку чаршију која је сумњичила њен рад и није много за њега марила, Скендерова је у жељи трговаца да најпре подигну цркву, па онда уз њу школу, видела одлагање решења око подизања школске зграде. Постоји јасна притужба Стаке Скендерове на сарајевске трговце што одуговлаче решење и завиде што женска школа боље напредује него мушка. Трговци само знају да дођу на испит — пише Хаџи Стака — а не брину се много око подизања школе за коју ће се наредне године отворити трећи разред.⁹⁷

И пре 1860. године, једном приликом, укратко је ова вредна просветна радница потврдила помоћ у књигама примљеним из Београда и подељеним сиромашним девојкама. Пошиљке су иначе пристизале преко руског генералног конзулата у Сарајеву.

У сваком случају, најзначајнији рад на народном просвећивању је и даље спровођен преко основне школе. Она је утолико више могла да одговори својим задацима уколико би се црквене старешине заузеле. Тако је Алекси Симићу „иностраном Попечитељу Његове Светлости Књаза Србског“, 22. марта 1857 (ИНо 1328), „најпонижнији митрополити зворнички“ Агатангел из Тузле, заједно са Милованом Живковићем, Алексом Настићем, Ристом Ђинићем и таторима: Јованом Крсмановићем, Јованом Јовановићем, Лазом Ђелићем и Ником Михајловићем, упутио молбу на чијем почетку стоји: „Народ наш Христијански као што је свуд у Турској тако је и по Босни у најновија времена добио царску милост слободе вероисповеданија и поред овог слободу да може школе подизати као најнуждније средство коим до благостања доћи може, и што су велике ове милости, тако су и јошт веће народа жеље у дело привести иј.“⁹⁸ Откако је наглашено да је народ сиромашан, без потребних средстава, у писму се наставља: „Посао подизања цркве који је био на неколико места започет престао је, због сиромашног стања што се је и последња моћ новчана исцрпла.“⁹⁹ Од не малог значаја су биле мере предузете у епархији зворничког митрополита Агатангела за развијање школске мреже. Због тога је о овом црквеном старешини у Босни српска штампа у Војводини писала с највећом похвалом и исти-

цала га као пример доброг архијереја, на супрот многима који су једино водили рачуна о прибирању прихода од своје пастве и радили против интереса српског народа. Свесрдно се заузимајући за напредак просвете у своме делокругу, зворнички митрополит заједно са осталим представницима народа отворено је изјавио: „...Школе до 20 у Епархији овој подигнуте у ово последње време које посештавају до 2 хиљаде деце већ су при концу свог и немогућно је њихово обдржавање без стране помоћи.“¹⁰⁰ У наставку писма митрополит Агатангел јавља да је изабрао црквено-школске тусторе да се заједно с њим боре са тешкоћама око решавања школских питања, али он нарочито моли српско Попечитељство иностраних дела да дејствује код Кнеза и Совјета да би се одредила једна помоћ „за коју би вечитом благодарности преиспуњена била срца наша, као и остале сиротиње Босанске у име које овај корак чинимо.“¹⁰¹

У своме писму Совјету од 22. марта 1857. попечитељ иностраних дела Алекса Симић мисли да треба „започете цркве и школе довршити и обдржавати.“ Зато он предлаже Совјету да уважи ову „прозбу“ и одобри помоћ бар од 200 цесарских дуката из државне касе „како би се засад могле бар најнужније потребе у прошенију означене задовољити.“ Потом је овај високи државни орган из времена уставобранитеља својим решењем од 26. марта 1857 (Но 429) предложио Кнезу да се одобри 500 дуката. Међутим, Кнез тај предлог није прихватио наводећи да ће бити још молби ове врсте на које ваља позитивно одговорити. На ово је Совјет истог дана изменио своју првобитну одлуку и прихватио Кнежево мишљење да треба одредити 300 дуката цесарских за потребе цркве и школа Зворничке епархије.¹⁰² Док су измењивана писма око молбе зворничког митрополита и општинара из Тузле између Кнеза и Совјета, развила се и приватна преписка између Стефана Стефановића-Тенке у име Совјета који заступа дотадашњу „практику“ и попечитеља иностраних дела Алексе Симића у погледу процедуре решавања и одобравања разних издатака. Симић мисли да не би требало „гњавити“ Кнеза, што је у ствари значило одупирање совјетској аутократској тежњи да занемарује Кнежеву власт.¹⁰³

За културне везе Београда и главног града Босне карактеристичан је покушај из 1859. године да се отвори гимназија у Сарајеву. По свему судећи, то је први озбиљнији покушај да Босна добије средњу школу намењену српској омладини. Као добар заступник потреба и жеља Сарајлија у верским и школским питањима, босански митрополит Дионисије је почетком октобра 1859. молио преко београдског митрополита Михајла да се у Сарајеву помогне отварање школе у којој би радио спремнији наставник који би предавао математику, словенски, француски или талијански. И поред заузимања београдског митрополита код попечитеља просвештенија Димитрија Матића, који је покренуо и Вука Караџића, није се успело у подухвату да се упути наставник у Сарајево. Овом приликом није помогло ни писање четири управитеља српских народних училишта којим су и они факторима у Београду образлагали потребу за таквом школом. У заједничкој представци старешине основних школа у Сарајеву јављале су да би плата тог наставника износила до 500 форината. Оволики износ плате био је примамљив, али предузети кораци нису били успешни. Први неуспех није обесхрабрио енергичне Сарајлије. Они су и даље настојали да остваре своју замисао, и то посредством београдског митрополита, али узалуд. Помислило се на брже решење преко Београдске богословије, и то младима који су из западних крајева. Београдски митрополит је због тога 19. августа 1860. писао митрополиту Дионисију у Сарајеву и ово: „...Уместо тога двојица су од тамошњих младих, који су овдашњој семинарији богословске науке са успехом завршили, могу се за учитеље употребити. Они су младићи благонадежни и сваке препоруке достојни.“¹⁰⁴ Међутим, ови младићи су нешто доцније само пропутовали кроз Босну и отишли у Далмацију.

Пошто се увидело да се преписком не може учинити што је потребно око предузете акције за отварање гимназије, Сарајевска црквено-школска општина послала је свога истакнутог члана Симу Соколовића у Београд са препоруком да се саслуша његово образложење молбе у Попечитељству просвештенија. Упорност и чврста намера грађана Сарајева да својој омладини пруже више образовање, као и

заузимање меродавних чинилаца у Београду, успоставило је живу везу између Босне и Србије која је појачавана.¹⁰⁵

Да би се омогућио рад извесних школа у Босни и Херцеговини чије општине нису могле осигурати плату учитељу, то је српска влада за њихово издржавање, као и за издржавање школа и у другим „суседним областима турског царства и у Црној Гори“, предвидела у буџету за рачунску 1864. годину 1.000 гроша пореских. Министар просвете је 17. децембра 1863. дао признаницу на ту своту, добивши овлашћење да новац потроши „где за добро нађе.“¹⁰⁶ Из овог, као и из многих других докумената види се да је српска влада имала стално у виду издатке ове врсте и њих је својим финансијским плановима спроводила. Због тога је на пример могло да се донесе позитивно решење и онда када је београдски митрополит Михаило 21. октобра 1868. интервенисао код намесника Јована Ристића да се Марији Илић, свршеној ученици Више женске школе у Београду пружи као помоћ за путни трошак 35 дуката цесарских како би отишла на дужност у Мостар где је била позвана да службује. Иначе, овој учитељици редовна плата ће се издавати од помоћи руске царице у висини од 480 сребрених рубаља годишње.¹⁰⁷

У раду на подизању просвете српског народа под турском влашћу у Босни посебно и значајно место заузима Бањалучка богословија, основана 1866, чији је организатор одушевљени Васа Пелагић, завршени ученик „Београдске семинарије“ и „слушалац Универзитета у Москви.“ Његов други боравак у Босни као јавног и културног радника уродио је плодом и учврстио везе између разних делова српског народа посредством припремања учитеља и свештеника, реализатора идеја које је нарочито гајила Уједињена омладина српска.

Иако је постојао извештај фонд, па доцније и правилник о његовом коришћењу, Пелагићева богословско-педагошка школа у Бањалуци није могла само од тога опстати. Свестан положаја, Пелагић је уочи преговора са црквено-школском општином у Бањалуци, успео да издејствује у Београду формирање једног одбора с којим

је потанко имао да се споразуме о свему што се односи на рад Бањалучке богословије. У тај одбор су били одређени: митрополит београдски Михаило; Јуба Ненадовић, Петронијевић, Драгашевић и Вујић. „... Одбор и влада одазвали су се његовом предлогу и одважности, а нарочито Драгашевић, Матић и стари Илија Гарашанин... који је јако уважавао све оне што радише за уједињење Српства.“¹⁰⁸

За три године преданог рада у Бањалуци, Васа Пелагић постаје врло позната и цењена личност. Он је умео да се у разноврсним неприликама снађе и осигура опстанак школе чији је управитељ био, као и допринесе отварању више основних школа у Босанској Крајини. Свакако, најважнија је заслуга Васе Пелагића што је спремао одушевљене младе људе за рад на народној просвети.¹⁰⁹

Успешно деловање Бањалучке богословије од 1866. до 1875. године, а нарочито за време управитељства њеног оснивача 1866—1869, омогућено је било и знатном новчаном помоћи српске владе. За време рада Васе Пелагића, тј. до његовог прогонства у Малу Азију, из Београда је било упућено у Бањалуку више од 1800 дуката цесарских, што је ишло на плате наставника и издржавање интерната где су ученици имали храну, стан и одело. Новац је слат Пелагићу у деловима преко разних личности, међу којима се истиче Стојан Угринић, трговац из Градишке, и ревностан члан Уједињене омладине српске. Доцније, пошто је Пелагић протеран на издржавање казне у Малу Азију, новчана помоћ српске владе упућивана је и преко архимандрита Нићифора Дучића.¹¹⁰ Осим велике новчане помоћи Бањалучка богословија добијала је као помоћ и разне уџбенике потребне за извођење наставе, односно коришћење од стране ученика.

За време своје врло живе активности у Бањалуци Пелагић се старао не само о спремању бољих и родољубивих свештеника, већ више о спремању што бољих учитеља у Босни. Да би колико толико олакшао и унапредио рад учитеља који су се затекли на дужности, као и развио рад нових у духу савремених погледа, Пелагић је као управитељ богословије у Бањалуци написао дело под насловом „Руковођа за српско-босанске, херцеговачке, старосрби-

јанске и македонске учитеље, школе и општине," штампано у Београду 1867. године. „Много сам писама добио, у којима општине и поједини људи траже да им се пошље, да се по њему наспрам учитеља, школе и сами себе владају“, писао је Васа Пелагић митрополиту Михаилу у Београду, молећи да се пожуре са штампањем дела.¹¹¹

Свој јавни просветни рад Пелагић је сматрао саставним делом национално-револуционарног наступања. Да би то што боље спровео он је био у живој преписци са пријатељима и истомишљеницима у Босни и Србији који су се залагали за подизање националног духа и припремали отворену борбу за ослобођење. Када је писао у Београд једном патриоти 16. децембра 1867, Пелагић је саопштио да у оба разреда Бањалучке богословије има 29 ученика и једног приправника за учитеља „кога ћу идућег месеца у Прњавору за учитеља наместити.“¹¹² Од тога броја благодетанци су 21, од којих двојица из Херцеговине, а један учи основну школу. Тада је Пелагић био главни учитељ Богословије и њен старешина, а имао је једног помоћника. Но, више него наставничка дужност, њега је ангажовало одржавање интерната, у коме је био и економ, и „за невољу доктор.“

Приликом једног боравка у Бањалуци митрополита босанског Игњатија — „чеда фанариотске цркве“ — Пелагић је, како он вели, „претрпео једну одговорност.“ За оно што нас овде интересује, карактеристично је питање које је митрополит Игњатије упутио Пелагићу. Оно је гласило: „Учитељу, ко води бригу о свим тим ђацима? Ко их издржава и потребним књигама снабдева? Ако је когод са стране, као што си и сам општини казао кад си јој 100 дуката цесарских нудио да зато 10 благодетанаца прими и плату помоћникову, које је она, не смејући се тога посла примити, одбила од себе, да имаш од „једнога човека помоћи на овај завод“, кажи, дакле, ко је тај „један човек“ да му сви ми у новинама благодарност изјавимо.“ На то врло деликатно питање, Пелагић је одговорио да је он сâм тај човек. На тај начин је избегао да каже да добија извесне суме новаца са стране, из Београда. Много шта, а нарочито новчана помоћ

долазила је до Пелагића из Србије скривеним путем, како не би турска власт пресекла рад.

Пошто је истакао да му ученици врло добро напредују, и поред недовољне претходне спреме, а да има и врло даровитих младића, Пелагић апелује на патриотизам једног пријатеља у Београду, коме пише да му што пре пошаље 120 дуката „па да сс ова млађана браћа наша у овоме српско-босанскоме Пантеончићу до Петрова дана свима потребним средствима подмире.“¹¹³ Пелагић напомиње да се новац може послати преко Максима и Велимира Протића, терзија у Београду а на Бањалучку трговачку кућу Кнежевића.¹¹⁴

Пошто су родољуби у Србији скупили новац за Пелагићеву школу, који се свакако највише стекао у Одбору одакле је започет рад на организацији Бањалучке богословије, Пелагић је у своме писму од 14. априла 1868. поднео рачун за учињене главне издатке.¹¹⁵ Из њега се види да је он у фонд богословије уложио 25 дуката цесарских; на оснивање „штедионице“ у Бањалуци да би се отворила књижница и читаоница — 30 дуката; на оснивање школског фонда у Мајдану приложено је 1000 гроша, а и да би се из те своте издвојио део како би се задржао тамошњи учитељ, чија је плата „чемерна“, како Пелагић каже. На Св. Саву, даље извештава Пелагић, „у мој сопствени фонд за сиротне ученике у ком 112 дуката цесарских има, дао сам 1000 гроша“. Поред тога, он подсећа да је овај фонд прошле године највише „осигурао опстанак Богословије.“ У рачуну стоји да је потрошено и 5 дуката на светковину св. Саве, затим око рукополагања Пелагићевог за архимандрита дато је босанском митрополиту и цркви за све церемоније — 39 дуката; на путни трошак двојици учитеља до Лијевна и Градачца — 8 дуката; на кирију за II разред 600 гроша, јер је неку просторију у школи до скоро заузимао владика; за путне трошкове до Брода, Костајнице и Дубице 20 дуката и „за аљине свештеничке које сам због званија морао купити 18 дуката цесарских.“

Аустријске дипломате у Босни, као и конзул Драганчић у Бањалуци, јасно су видели куда води Пелагићев рад и актив-

ност Уједињене омладине српске. Са давнашњом жељом да она постане наследница Турске у Босни и Херцеговини, Аустроугарска је на све начине спречавала борбу за слободу и уједињење српског народа. На измаку турске владавине у овим крајевима Аустроугарска је постала жандарм Порте. Српски листови у Новом Саду, а међу њима најзапаженији Застава, утврђивали су да аустријски погранични чиновници живе врло сложено с турском граничном влашћу „од кад се о Српству више говори и договара.“ Ухођење и сумњичење виђених јавних радника Срба од стране аустријских агената у Босни стално се одржавало, а Васа Пелагић био је међу првим на удару.

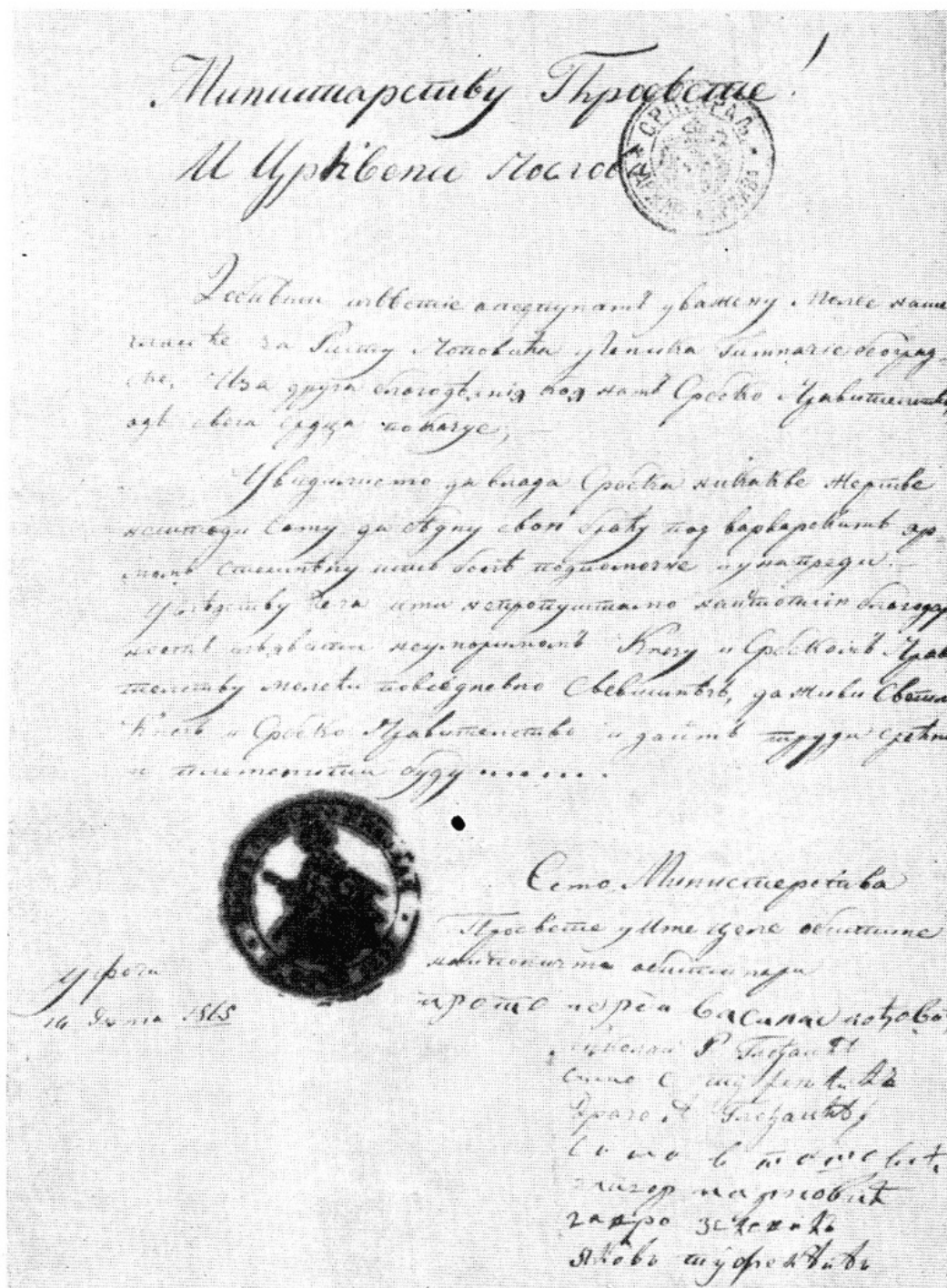
Интересовање српске владе за српске крајеве под Турцима је расло. Пошто она није могла директно да интервенише, то је црквена управа у Београду на челу са митрополитом Михаилом наставила рад на подизању просвете. У једном писму од 2. марта 1868. јасно је испољена иницијатива српског митрополита да се појача рад у том правцу. Он је онда Министарству просвете и црквених дела изнео своје мишљење и предлог: „Да би се у бољи ред довело покретање просвете у провинцијама, што су јој у Турској, и да би се учитељи тамошњи помагали, држим да би добро било да се одреди један одбор, који ће искључиво водити бригу о просвети у тим крајевима.“¹¹⁶

Одмах затим митрополит Михаило саопштава да ће Министарство иностраних дела из своје касе дати 1000 дуката царских за те сврхе, и изражава наду да ће и Министарство просвете помоћи организованију акцију. Да би све текло како треба неопходно је да се оснује одбор који би водио сталну и систематску бригу о извршењу задатака. Ускоро, а после разговора који је имао са представником Министарства просвете, митрополит београдски је предложио седам лица, међу којима се налази и Панта Срећковић, историчар и професор Велике школе. Карактеристично је да се у саставу тога одбора налазе и четири виђена трговца. У вези са изнетим предлогом око тог одбора митрополит тражи да министар просвете изнесе свој став о томе шта све треба предузети да се акција што боље развије.¹¹⁷

Наставна средства, књиге и уџбеници слати из Београда

Наставни рад не би могао потпуније да се одвија да поред других средстава, није било школских књига које су из Србије у приличном броју слате у Босну и Херцеговину. Оваква помоћ српске владе пружана је у свакој иоле повољнијој прилици, а увек је ишла упоредо са давањем других помоћи српским школама у Турској.

На основу највишег решења од 20. априла 1857 — ВНо 546 — а по препоруци Попечитељства просвештенија, штампане књиге у Типографији београдској слате су у све крајеве где је то било могуће и потребно. Тако је 2. октобра 1858. писано Инспекторату типографије „да одма следујући број школски књига за женску школу општине Сарајевске у Босни пошаље, и то: 1) 30 комада штица мали, 2) 30 комада мали Србски буквара, 3) 30 комада Читанке I част, 4) 15 комада Читанке II част, 5) 15 комада Читанке III част, 6) 15 комада Свештене историје, 7) 15 комада Собранија молитви, 8) 15 комада Прва знања, 9) 15 комада Рачуница кратки, 10) 15 комада Кратки катихизиса, 11) 15 комада писмени састава, 12) 10 комада прегледалица Србски, 13) 5 комада часловаца и 14) 5 комада Псалтира.“ Инспектор „К. Срб. Типографије“ Василије Берар упућује ову пошиљку Попечитељству са пропратним актом и списком да би их оно даље отпратило.¹¹⁸ Књиге су биле намењене женској приватној школи Стаке Скендерове, која је доста помагана наставним средствима и уџбеницима из Београда. И следеће године,¹¹⁹ 21. јула 1859, Попечитељство просвештенија тражи од Инспектората типографије за девојачку школу у Сарајеву да се одмах пошаљу: 25 комада штица, 25 комада малих буквара српских, 25 читанки I део, 10 читанки II део, 10 читанки III део, 10 комада Свештене историје, 10 комада сабраних молитава, 10 комада „Прва знања“, 10 комада Рачуница кратки, 10 комада Катихизиса кратких, 10 комада Земљописа за III разред, 10 комада писмених састава, 5 комада прегледалица српских. Тражене уџбенике Инспекторат доставља Попечитељству већ сутрадан, 22. јула 1859. године.¹²⁰ На белешци једног званичног писма од 1859. године стоји да је

Факсимил писма грађана из Фоче који се захваљују српској влади у Београду за старање о школовању младића (Државни архив СР Србије)

Faximilé d'une lettre des citoyens de Foča remerciant le Gouvernement serbe à Belgrade de l'aide prêtée aux jeunes gens faisant leurs études (Archives d'Etat de la R. S. de Serbie)

из београдске правителствене типографије примљено: 65 комада штица, 65 букварова, 30 књига молитава, 5 прегледалица, 30 писмених састава, 30 читанки други део, 30 читанки трећи део, 20 српских грама-

тика, 20 „малих“ Земљописа, 30 „кратких рачуница“, 20 примерака Прва знања, 30 Земљописа, 30 Свештених историја, 30 Кратких катихизиса, 65 читанки први део; свега, дакле, 500 комада.¹²¹

Из напомене архимандрита Гаврила, који пише у име митрополита Михаила 21. јула 1859, сазнаје се да је било потребно слати више штица, а да књиге и остале ствари правителство упућује право у руски конзулат у Сарајеву. Очигледно, црквени кругови у Београду имају улогу посредника између српске владе и школа у „провинцијама турског царства.“

Имајући разлога да буде задовољна, управитељица приватне женске школе у Сарајеву Стака Скендерова захвалила је на поклоњеним књигама 1. октобра 1859, када је послала и признаницу на раздвојене књиге сиромашним девојчицама своје школе. Затим није прошло ни месец дана, а Попечитељство просвештенија наређује Инспекторату типографије да достави за женску школу у Сарајеву 20 комада часловаца, 10 комада црних табли за краснопис од 1—10. броја и 1 комад „срицателне штице велике.“¹²²

Вредна и сналажљива Стака Скендерова боравила је у Београду 17. августа 1860, и „та девица, надзиратељка женски Сарајевски школа представивши се данас у Попечитељству просвете“, молила је да јој се даду књиге за Сарајевску женску школу, највише за II и III разред, као и сведочанства школска „која се ученицима при свршетку наука у основним школама отечественим раздају.“¹²³ Затим је Попечитељство просвете 18. августа 1860.¹²⁴ захтевало од инспектората београдске типографије да се Стаки Скендеровој предају ове књиге: 10 комада читанки I део, 10 читанки други део, 8 читанки трећи део, 15 „Собранија молитава“, 15 „малих катихизиса“, 15 „малих Свештених историја“, 15 примерака књиге „Прва знања“, 5 комада „мала читанка српска и турска“, 25 комада „мала“ Историја српског народа, 5 српских прегледалица, 8 псалтира, 1 комад атласа за основне школе, 10 примерака математичких земљописа. Све су ове књиге уручене Стаки Скендеровој, осим читанке трећи део и Земљописа Србије и Турске, јер „такови онда није било печатани“ — извештава Попечитељство просвете инспектор Василије Берар, 4. октобра 1860.

У Србији је владало не мало интересовање за Босну. Зато се и могло десити да је 1864. године Тома Ковачевић написао књигу „Опис Босне.“ Дело је било послато

Школској комисији на преглед и оцену почетком јуна 1864. Писац, међутим, није доживео да прати судбину свог рада, али је члан суда и тутор масе почившег Томе Ковачевића молио Попечитељство за одобрење и наредбу, 10. новембра 1864, да „правитељствена књигопечатња“ изда књигу „Опис Босне“ о државном трошку у 2000 примерака.¹²⁵

Пошто је Совјет у договору са Кнезом, а на заузимање попечитеља иностраних дела Илије Гарашанина, одлучио да се херцеговачком месту Селани помогне у подизању цркве и школе, нашло се за неопходно да се пошаље „и по један егземплар у нашој књигопечатњи црквени књига, а имено 1) службеник, 2) мали требник, 3) Јермологија, 4) Минеј, 5) Молебно пеније, 6) Часловац, 7) Псалтир.“ Поред тога, за основну школу спремљене су ове основношколске књиге: 30 примерака букварова, и по толико исти број примерака Првих знања, Читанки — први део, Читанки — други део, малих штица, Кратка историја Срба, Земљопис Србије и Турске, Кратка рачуница, Свештена историја и Кратки катихизис. За школску употребу послато је Селанима и по 5 примерака часловца и псалтира.¹²⁶

Старање око указивања помоћи школама и учитељима у Босни и Херцеговини, да би се постигао што бољи успех, било је врло брижљиво. То се види и из следећих мера које предузима просветна и остала служба у Србији. Стефан Марковић, „подполковник кавалер, попечитељ правосудија и просвештенија“, 16. јула 1855¹²⁷, саопштава Совјету да је после молбе зврничког митрополита, а на основу „височајшег решенија“ од 17. јула 1853 (ВНо 655), послато „неко количество стари школски књига на поклон за тамошње школе, и како све нису биле повезане, да се као такве у Босну гди иј не знаду ни савити ни повезати, пошљу, то је Инспекторат на повезивање 97 комада ови књига потрошио 2 форинте 27 1/8 сребрна.“¹²⁸ Том приликом Попечитељство просвете молило је Совјет да овај издатак призна као умесан и да га одобри, како би се доцније могао оправдати. О овоме је донето заједничко позитивно решење 23. јула, односно 7. августа 1855.¹²⁹

Несумњиво, пре него што је дефинитивно прешао у Бањалуку, где је по писменој обавези требало да започне рад 1. августа 1866, Васа Пелагић је био свестрано помогнут од стране посебно формираног Одбора у Београду за отварање Бањалучке богословије. Он је са собом понео потребне књиге које му је Попечитељство просвете дало за употребу. Са њима је и могао почети извођење наставе, док је доцније употпуњавао уџбеничку књижницу. Да је Пелагић овом питању поклањао велику пажњу делом показује и чињеница што је он у Бањалуци отворио прву књижницу и читаоницу, претходно створивши штедионицу са фондом за ову сврху — „да се још боље шири свест и знање о свему узоритоме у омладини.“ Овде ваља имати у виду да је положај Бањалучке богословије био врло деликатан још од самог оснивања. Тешкоће су се гомилале како услед национално-културног задатка који је она на себе узела, тако и услед недостатка материјалних средстава. Крајем маја 1869, митрополит Михаило саопштава Јовану Ристићу да му је писао архимандрит Пелагић и да „проклиње ако му не пошљем 300 дуката цесарских које сам дао Управи фондова да нарасте.“ Београдски митрополит није вољан да дира тај новац и не мисли да га шаље за потребе Пелагићеве школе у Бањалуци. Уосталом, примећује он, Пелагић је лишен слободе од стране турске власти, те не може ништа ни радити. Зато се намеснику Ристићу предлаже да се образује одбор од поузданих и верних лица која ће управљати школом и водити бригу о њеном даљем раду. Том приликом митрополит Михаило препоручио је за професоре Бањалучке богословије Ђорђа Лазаревића и Стефана Вулетића; они би водили наставу и старали се о осталим потребама до Пелагићевог ослобођења из затвора, како се митрополит на-
дао, али до чега није дошло.¹³⁰

Делом преко највише црквене власти у Београду, делом преко патриота који су или добровољним прилозима или ангажовањем српске владе притицали у помоћ најпознатијој средњој „педагошко-богословској“ школи у Босни, како је њен оснивач на једном месту назива, одржавана је врло жива веза Београда са Босном. Она је најчешће ишла скривеним

путевима, посредством поверљивих и угледних људи, да се не би створило по-дозрење код турске управе.

Несумњиво, најважнији облик помоћи српским школама у Босни и Херцеговини састојао се у слању уџбеника, било као материјала јавно упућиваног српској књижари у Сарајеву која је отворена 1848. године, било скривеним путевима онда када су настајале препреке услед сумњичења од стране турске власти која су наступала са све већим заузимањем Кнежевине Србије да помогне своје сународнике у Босни и Херцеговини. Сметње су нарочито наступиле после откривања политичко-заверничких веза народних првака из Херцеговине и Босне са Србијом шездесетих година прошлог века. Реакција турске управе била је оштра, а протести српске штампе, особито оне у Војводини, све бројнији. Тако је лист Застава, орган Милетићеве Народне странке, већ на почетку свога излагања 1866, донео допис из Сарајева упућен листу Позор у Загребу у коме се између осталог налази овај карактеристичан део за просветне везе Босне и Херцеговине са Србијом: „Дне 19. марта беше меџлис (веће) код везира под претседништвом истога. Пре свега би прочитана емернама (заповед) великога везира, која гласи: да се договорно са министарством просвете наређује и заповеда, да се почетне школске књиге, које су из Београда за православне пучке школе наручене, те су у Сарајево приспеле, а биле су по наредби везировој лањске године секвестриране, имају одмах спалити!... Не знамо — саопштава се даље — када ће се ове књиге спалити, јер је тај посао узео везир на се.“¹³¹

Шта се у ствари збивало?

Већ августа 1865. избиле су у јавност вести о мерама које турска виша власт у Сарајеву предузима против школских књига које долазе из Београда. Свакако, то су били кораци против српске сарајевске школе да би се спречило ширење националних мисли и тежњи. Као и Застава у Новом Саду, тако су и Народне новине, лист који је излазио у Загребу и налазио се на линији Илирског покрета, протествовале против драстичности турске управе у Босни, где се српском народу ускраћују добијена права. Тадашњи фанариотски са-

рајевски митрополит Игњатије, један од озлоглашених црквених православних старешина у Босни, ишао је на руку везировим намерама.“ ... Везир заповједи Рашид ефендији — јавља се у једном допису који преносе Народне новине у Загребу из листа Видовдан, који је излазио у Београду (1861—1876), — да у договору с владиком Игњатијем оде у школску књижару, да је отпечати, и да све речене књиге, тј.: историју, прва знања и читанке покупе и у митрополију пренесу па ту под печатом чувају.“ У допису се на крају с иронијом додаје: „Од сада могу ђаци учити часловац и псалтир и читати црквене књиге, које не разумију, а не смију мислити на најнужнија знања да себи прибављају.“¹³²

Не мали број српских школских књига је узапћен у владичином конаку у Сарајеву, 470 примерака. Исто се догодило и са 995 примерака уџбеника послатих из Београда за Мостарску школу који леже у везировом двору. На тај начин до највеће мере је поремећен рад српске књижаре у Сарајеву 1865, после седамнаест година постојања, а исто тако и рад српске школе.

Ускоро се десило, баш уочи одржавања испита у сарајевској српској основној школи, кад су вршене припреме за свечано његово спровођење, да је турски полицијски чиновник, по наговору митрополита Игњатија и наредби више власти, упао и запечатио школску и народну библиотеку. Подметнута је и ватра од непознатих лица с циљем да српска школа са својим библиотекама изгори. Затим је извршен и притисак да се дотадашњи спремни учитељи отерају, а постави неки црквени појац самоук, неки терзија и ћурчија. „Герчко-турска политика иде на то — констатује штампа — да се име сербско заборави у оној земљи, гдје се најчистије сербски говори, на очиглед 6 конзулатах.“¹³³

Последице гушења рада на распростирању школских књига које су слате из Београда убрзо су се осетиле. Књижара у Сарајеву нема уџбеника. Историја српска се не сме више учити, а и „мала знања“ и читанке; нема више ни букварова. На другој страни, међутим, званична турска власт је од шездесетих година почела да шири мисао о „босанском“ народу и „босанском језику“, чиме је хтела да сузбије

српску свест и осећања. Предузимани су кораци преко листа Босна, као званичног органа турске вилајетске управе у Сарајеву, у времену од 28. маја 1866. до 18. јула 1878, да се тај рад све више шири. А откако је отворена и штампарија у Сарајеву, излазиле су и школске књиге за српске ученике. Тако је лист Босна у једном свом броју из 1867. године донела вест да је спремљено „у вилајетској штампарији у Сарајеву за основну науку дјеце неколико хиљада комада Буквара српскијем грађанскијем и црквено-словенскијем словима.“ Затим се додаје: „По произвољењу његове преузвишености, ч. валије вилајетскога даваће се Буквари ученицима у овом вилајету за доказ царске милости на поклон.“ Јасно, нови курс у политици Порте према српском народу у Босни и Херцеговини ишао је за тим да што више прекине културне и остале везе са Србијом одакле су надирале националне мисли и тежње.

Рад после 1868. године

Спољнополитичка линија Србије на основу Начертанија Илије Грашанина имала је свој континуитет у погледу неослобођених крајева. Године 1868, идући за предлогом београдског митрополита Михаила, овај државник је позвао архимандрита Нићифора Дучића из Херцеговине да дође у Београд, и да као искусан човек буде од помоћи. Као истакнути национални и културни радник из Херцеговине, Дучић је после свог доласка у Београд 1868, непосредно после убиства кнеза Михаила, обављао поверљиву мисију у корист српског народа под Турцима. Велики део његовог посредничког рада тиче се подизања просвете да би јачао народни дух.

Управо, активност Нићифора Дучића пада у време откако је Илија Гарашанин одступио с власти, а потом био убијен кнез Михаило. За време намесништва, у коме је прву реч водио вођа либералне странке Јован Ристић, настављена је просветна акција у суседним покрајинама, али у ограниченом оквиру. У својству саветника

владе, односно саветника министра иностраних послова за питања у неослобођеним српским земљама, Нићифор Дучић је у својим приватним писмима износио властито мишљење и чинио предлоге како о политичким питањима, тако и о просветним, односно школским питањима. Тако, у једном писму од 29. новембра 1869, упућеном Јовану Ристићу, архимандрит Дучић износи своје мишљење о молби Мостарске општине да се плаћа један учитељ. Он сматра да Мостарска општина може да плаћа и више учитеља из својих средстава, јер је богата. Много је потребније тамо слати школске књиге.¹³⁴ Ускоро, Дучић износи своје мишљење о стању школе у Чипулићу којој би требало дати помоћ од 30 дуката цесарских „и то кад се нађе учитељ који ће знати народну свијест будити и паметно за општу ствар радити.“ Што се пак тиче школе у Лијевну, довољно је слати школске књиге „јер је српска Лијебанска општина доста јака и богата.“¹³⁵

Бањанска школа у Херцеговини добијала је од српске владе годишњу помоћ од 30 дуката цесарских. За дуго време тај новац је слат директно учитељу. Међутим архимандрит Дучић сматра да би помоћ требало да иде преко главара, јер би и главарима и народу то било милије.¹³⁶

Да би рад на ширењу просвете у српском народу под турском влашћу текао организованије, на иницијативу архимандрита Нићифора Дучића и групе истакнутих људи у Београду, године 1871. замишљено је оснивање „Дружине Јединство“ која би себи ставила у задатак „потпомагање просвјете и цркве на балканском полуострву у српским приједелима изван Кнежевине Србије.“ После тога пројекта написан је други пројекат „Дружине Југославенске заједнице“ или „Југословенског јединства“, у чијем се првом члану статута задатак проширује, тако да се односи на „подпомагање просвете и цркве међ Југословенима на балканском полуострву.“ У члану 23 пројекта Правила стоји да ће се помоћ давати „само оним местима и људима, којима је најпотребнија према друштвеном задатку; и као што је за сада најпреча потреба, да се потпомогне просвета и црква међ оним словенима на балканском полуострву, који немају своје народне самосталности, тако ће се на њих

искључиво и обраћати средства, којима буде дружина располагала.“¹³⁷ Затим је архимандрит Нићифор Дучић као иницијатор саставио списак чланова оснивача дружине „Југославенске заједнице“, на коме се налазе 56 имена, међу којима је на почетку и име др Јосифа Панчића, затим архимандрита Нићифора Дучића, Панте Срећковића, Милоша Милојевића, Стојана Бошковића, Стојана Новаковића. Међутим, о раду овог друштва нема података. По свему судећи, оно није ни прорадило.

Прихватање младића из Босне и Херцеговине да се школују у Београду настављено је и после 1868. године. Посредничку улогу имао је и митрополит београдски Михаило. Он је једном приликом интервенисао код намесника Јована Ристића у корист једне „учитељке“ у Сарајеву.¹³⁸ У том смислу он је наставио свој рад. А одређени „Одбор за учитеље и школе у Старој Србији, Маћедонији, Босни и Херцеговини“ је запажено развијао своју активност. Он је образован и потврђен од стране Намесништва кнежевског достојанства августа 1868. године. Његов се задатак састојао у томе да школама и просветом уопште потпомаже „одавно занемарени српски народ у онијем покрајинама, гдје су се српски краљеви и цареви крунисавали, и, гдје је негда српска моћ и слава била усредсређена.“¹³⁹ Председник тога Одбора био је архимандрит Нићифор Дучић. Из једног његовог писма од 6. новембра 1872. сазнаје се да је поред Министарства просвете и Министарство иностраних дела давало благодејања ђацима из Сарајева с тим да се образују у Београдској гимназији. Овом приликом спомињу се четири младића којима је требало дати накнадну помоћ да би купили топлије одело.¹⁴⁰ Истовремено је и школски одбор из Сарајева, 16. септембра 1872, упутио „Високославном Министарству Просвјете Србске“ четири сиромашна ученика од којих је један свршио „I реални разред с најбољим успехом.“¹⁴¹

Несумњиво, врло важан вид помоћи састојао се и даље у слању школских књига које су штампане у Београду. Тако је Симеон Котур, као повереник из Београда, 13. августа 1872, молио министра Јована Ристића да се у Костајницу пошаљу ове књиге: 600 примерака „Србски буквара“; 600 примерака Читанчица, и то по 200

примерака за I, II и III разред; 100 гра-
матика; 600 примерака Историја; 600 „ма-
лих“ катихизиса; 600 рачуница; 600 Зем-
љописа Србије и Турске.¹⁴²

Скоро у исто време, 3. септембра 1872,
из Бишћа, „смирене слуге Православне
обштине бихаћке“: Филип Калеђевић, про-
то, Т. Сучевић, учитељ, Спасоје Лакић и
Јово Мариновић, захваљују своме патрону
на поклону од 486 комада „различитије
школскије књижица“ примљених после
упућене молбе. Поред осталог, у писму-
захвалници се каже „Да је Књажевство
Србије једини посредник изобраења свију
Срба који се налазе у турском царству.“
Писмо је адресовано на министра просвете
и црквених дела у Београду.¹⁴³

Упоредо са заузимањем Одбора чији је
најревноснији члан био Нићифор Дучић,
и београдски митрополит у периоду 1870—
—1875. заузима се како би се или слали
учитељи у Босну и Херцеговину, или по-
магали ученици на школовању у Бео-
граду.¹⁴⁴ Но, несумњиво, најобимнији и
најзначајнији рад спровео је поменути Од-
бор на чијем се челу налазио као пред-
седник архимандрит Нићифор Дучић. Он
је у том својству 1. марта 1874. послао
ондашњем председнику министарског са-
вета и министру спољних послова Јовану
Мариновићу извештај о „радњи Одбора за
учитеље и школе у Старој Србији, Маће-
донији, Босни и Херцеговини од 1868 до
1874 године.“¹⁴⁵ Из тог извештаја види се
да је Одбор плански развијао своју актив-
ност заводећи школе и шаљући учитеље,
учитељице, школске књиге и новчану
помоћ.

Пошто је указао да је у Старој Србији
и Маћедонији у периоду 1868—1874. заве-
дено 70 мушких школа, 7 женских и 1
богословија у Призрену, председник Од-
бора Нићифор Дучић се затим задржава
на раду који је спроведен у том правцу
у Босни и Херцеговини. Из тога се сазнаје
да Богословија у Бањалуци прима годишње
620 дуката цесарских, а да је Богословији
у Житомишљићу код Мостара дато одједном
1000 дуката цесарских још за владавине
кнеза Михаила. Та школа није била дугог
века. Од других школа у Босни, којима
се пружа стална помоћ српске владе, на-
води се само помоћ школи у Обудовцу у
износу од 20 дуката цесарских, а у Хер-

цеговини помаже се годишње школа у
Фочи са 20 дуката цесарских и школа
у Бањанима са 30 дуката. У односу на
основне школе у другим крајевима под
турском влашћу, помагање основних шко-
ла у Босни и Херцеговини је знатно мање.
За доцније предлаже се да се пружа
стална годишња помоћ школама у Требињу
са 20 дуката цесарских, као и у Невесињу,
манастиру Милешеву и Ђурђевим Стубо-
вима, у истом износу. Већ смо указали да
су у Босни и Херцеговини школе отваране
самоуправно и тако издржаване, те је њи-
ма помоћ из Београда пружана и на друге
начине. Поред оног што је већ утврђено у
претходном излагању, свакако је најзначај-
није то што су, како у Босну, тако и у
Херцеговину, све школске књиге слате
бесплатно.

Одбор за учитеље и школе у старој Ср-
бији, Маћедонији, Босни и Херцеговини,
чији је председник био архимандрит Ни-
ћифор Дучић, чинили су још два члана:
Панта Срећковић, професор Велике школе,
и Милош Милојевић, професор. На пред-
лог ондашњег министра иностраних по-
слова Јована Ристића, том Одбору је 1872.
године придодат нови ревносни члан, онда
библиотекар Народне библиотеке Стојан
Новаковић. Но, како је он 1873. године
постао министар просвете, то је Одбор за
учитеље и школе и даље остао само са три
члана.

*

У смислу Начертанија, нарочито за вре-
ме Илије Гарашанина као министра ино-
страних дела, потом као председника
Министарског савета од почетка априла
1862. па све до почетка новембра 1867.
године, када је пао његов кабинет, у Ср-
бији је спровођена жива активност на
просветном подизању српског живља под
Турцима. Спољнополитички планови Илије
Гарашанина у Начертанију, у коме је
разрађен програм и низ задатака који су
очекивали Србију у односу на сународнике
у Турској, представљали су основу свег
рада како на политичком, тако и на кул-
турном пољу. Планови за просвету и про-
паганду створени 1849, а допуњени 1850.
и 1858. године ишли су за тим да се у пр-
вом реду преко поузданих људи развија

дух разумевања и љубави између Срба у слободној држави и српског народа под туђинском влашћу. Та тежња и широко смишљена акција претрпела је ударац најпре смењивањем Гарашаниновог каби-

нета, а затим насилном смрћу кнеза Михаила 1868. године. Намесништво је затим више окренуло погледе сређивању унутрашњих прилика, те је успорен просветни рад „у провинцијама турског царства.“

НАПОМЕНЕ

¹ Владислав Скарић: *Из прошлости Босне и Херцеговине XIX вијека*. — Годишњак Историског друштва БиХ, Сарајево, 1949, стр. 9.

² Др Васиљ Поповић: *Аграрно питање у Босни и турски нареди*, САН, посебно издање, књига, СЛ, Београд, 1949.

³ Владислав Скарић: *Из прошлости Босне и Херцеговине XIX вијека*, — Годишњак Историског друштва БиХ, Сарајево, 1949, стр. 16-24.

⁴ Војислав Богићевић: *Грађа за проучавање економских односа у Босни и Херцеговини пред устанак 1875*, — Годишњак историског друштва БиХ, Сарајево, 1949, стр. 215-232.

⁵ Војислав Богићевић: *Стање раје у Босни и Херцеговини пред устанак 1875-1878*, — Годишњак Историског друштва БиХ, Сарајево, 1950, стр. 143-184.

⁶ Архив Српске академије наука и уметности у Београду, бр. 7596.

⁷ Архив Српске академије наука и уметности у Београду, бр. 7608.

⁸ Исти Архив, бр. 7641.

⁹ Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, књ. II, СКАН, Београд, 1931, стр. 363.

¹⁰ Иста писма, стр. 363.

¹¹ Исто, стр. 363.

¹² Јован Ристић: *Спољашњи одношаји Србије новијега времена*, трећа књига, Београд, 1901, стр. 289.

¹³ Србске новине, 31. децембар 1846, Београд.

¹⁴ Исте новине, 13. фебруар 1851.

¹⁵ Исте новине, исти број.

¹⁶ Србски дневник, 15. нов. 1852.

¹⁷ Србски дневник, 3. јануар 1857. Нови Сад.

¹⁸ Исти лист, 12. август 1858.

¹⁹ Државни архив СР Србије, одељак Министарства просвете, П № 1564/1851.

²⁰ Државни архив СР Србије, одељ. Минист. просвете, Ф. VI, № 664/1852.

— убудуће скраћено: ДА СРС.

²¹ Исти Архив, исти предмет.

²² ДА СРС, МП, Ф VI, № 664/1852.

²³ Исти Архив и одељак, Ф VI, № 663/1852.

²⁴ Исти Архив, П № 935.

²⁵ Исти Архив, одељак Минист. иностраних дела, И № 1783/1852.

²⁶ ДА СРС, МП, Ф VI, № 663/1852.

²⁷ Исти Архив, П № 935/1852.

²⁸ Исти Архив, Б. № 1007/1852.

²⁹ ДА СРС, МП, Ф VI, № 661/1852.

³⁰ Исти Архив, исти докуменат.

³¹ Исто.

³² ДА СРС, МП, Ф VI, № 513/1852.

³³ Исти Архив и одељак, исти докуменат.

³⁴ Исти Архив и одељак, Ф VII, № 71/1853.

³⁵ ДА СРС, МП, Ф VII, № 71/1853.

³⁶ Исти Архив, исти одељак, П № 1663/1852.

³⁷ ДА СРС, МП, Ф III, № 30/1855.

³⁸ Исти Архив, исти одељак, Ф II, № 125/1858.

³⁹ Исти Архив, исти предмет.

⁴⁰ ДА СРС, МП, П № 1598/1855.

⁴¹ Исти Архив и одељак, Ф I, № 34/1855.

⁴² ДА СРС, МП, Ф I, № 34/1855.

⁴³ ДА СРС, МП, Б № 1271/1852.

⁴⁴ Исти Архив и одељак, Ф I, № 104/1857.

⁴⁵ ДА СРС, МП, Ф II, № 125/1858.

⁴⁶ Исти Архив, исти предмет.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ ДА СРС, МП, Ф II, № 125/1858.

⁴⁹ Исти Архив, исти предмет.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ ДА СРС, МП, Ф II, № 125/1858.

⁵² Исти Архив, исти предмет; Е № 708, 18. окт. 1857.

⁵³ ДА СРС, МП, Ф I, № 104/1857.

⁵⁴ Исти Архив и одељак, П № 2890/1858.

⁵⁵ Исти Архив, исти предмет.

⁵⁶ ДА СРС, МП, П № 2375/1860.

⁵⁷ Исти Архив и одељак, Ф VIII, № 1264/1860.

⁵⁸ Исти Архив, исти одељак, Ф VII,

№ 1013/1860.

⁵⁹ ДА СРС, МП, П № 3373/1862.

⁶⁰ ДА СРС, МП, П № 2442/1858.

⁶¹ Исти Архив и одељак, П № 886/1859.

⁶² Исти Архив и одељак, Ф VI, № 1374/1862.

⁶³ Исти Архив и одељак, Ф IV, № 671/1865.

⁶⁴ ДА СРС, одељак, Совјета, № 273/1852; Б № 544/1852.

⁶⁵ Исти Архив и одељак, исти предмет, и Б № 558/1852.

⁶⁶ Исти Архив, исти предмет.

⁶⁷ Исти Архив, одељак Совјета, № 567/1852.

⁶⁸ ДА СРС, одељак Совјета, № 273/1852.

⁶⁹ Исти Архив, исти предмет.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Исти Архив, Б № 616/1852.

⁷² ДА СРС, одељак Совјета, № 273/1852.

- ⁷³ Исти Архив, одељак Министарства иностраних дела, Ф VII, № 110/52.
- ⁷⁴ Исти Архив, одељак Министарства просвете Ф VI, № 1059/1861.
- ⁷⁵ Записници седница Министарског савета Србије 1862/1898, Београд, 1952, стр. 25.
- ⁷⁶ ДА СРС, одељак Совјета, № 484/1852.
- ⁷⁷ Исти Архив, исти предмет.
- ⁷⁸ Исти Архив, одељ. Министарства просвете, П № 1375/1852.
- ⁷⁹ Исти Архив, одељ. Совјета, № 1032/1852.
- ⁸⁰ ДА СРС, одељак Совјета, № 484/1852.
- ⁸¹ Исти Архив и одељак, № 523/1852.
- ⁸² Исти Архив, исти предмет.
- ⁸³ Исти Архив, одељак Совјета, № 1174/1852.
- ⁸⁴ ДА СРС, одељак Совјета, № 147/1859.
- ⁸⁵ Исти Архив, одељак Министарства просвете, П № 461/1859.
- ⁸⁶ Др Владимир Ђоровић: *Мостар и његова српска православна општина*, Београд, 1933, стр. 63.
- ⁸⁷ Наведено дело, стр. 70.
- ⁸⁸ Исто дело, стр. 71.
- ⁸⁹ Записници седница Министарског савета Србије 1862—1898, Београд, 1952, стр. 25.
- ⁹⁰ Исто дело.
- ⁹¹ ДА СРС, МП, П № 833/1869.
- ⁹² Исти Архив, одељак Совјета, № 83/1869.
- ⁹³ Др Владимир Ђоровић: *Мостар и његова српска православна општина*, Београд, 1933, стр. 61.
- ⁹⁴ Тај „Извјештај“, одељак „Настава“, стр. 137.
- ⁹⁵ Стево Калуђерчић: *О српским школама у Босни и Херцеговини за време Османлија, Споменница о 50 годишњици Стеве Калуђерчића*, Сарајево, 1933, стр. 23, 24.
- ⁹⁶ ДА СРС, МП, Ф I, № 127/1860.
- ⁹⁷ Исти Архив, исти предмет.
- ⁹⁸ ДА СРС, одељак Совјета, № 222/1857.
- ⁹⁹ Исти Архив, исти предмет.
- ¹⁰⁰ ДА СРС, одељак Совјета, № 222/1857.
- ¹⁰¹ Исти Архив, исти предмет.
- ¹⁰² Исти Архив, исти предмет; и Б № 457/1857.
- ¹⁰³ Исти Архив, исти предмет.
- ¹⁰⁴ ДА СРС, МП, П Бр. 862/1860.
- ¹⁰⁵ Владимир Грујић: *Један покушај да се у Сарајеву 1859, године отвори гимназија*, Наша школа, Сарајево, 1951, бр. 1—2.
- ¹⁰⁶ ДА СРС, МП, Ф X, № 1754/1863.
- ¹⁰⁷ Архив Историјског института Српске академије наука и уметности у Београду, сигн. XXVI, Инв. бр. 861.
- ¹⁰⁸ Из аутобиографије Васе Пелагића, *Развитак*, Вањалука, 1910, бр. 2.
- ¹⁰⁹ Владимир Грујић: *Рад Васе Пелагића на организовању школа у Босанској Крајини*, Наша школа, Сарајево, 1951, бр. 7—8, стр. 73.
- ¹¹⁰ Рнсто Бесаровић: *Васо Пелагић*, Сарајево, 1951, стр. 36.
- ¹¹¹ ДА СРС, одељак Митрополије, № 1379/1867.
- ¹¹² Грађа за биографију Васе Пелагића, — *Савремена школа*, бр. 8—10, Београд, 1949, стр. 118.
- ¹¹³ Грађа за биографију Васе Пелагића, — *Савремена школа*, бр. 8—10, Београд, 1949.
- ¹¹⁴ Иста грађа.
- ¹¹⁵ Исто.
- ¹¹⁶ ДА СРС, Поклони и откупи 30, Бр. 216.
- ¹¹⁷ ДА СРС, Поклони и откупи 30, Бр. 217.
- ¹¹⁸ ДА СРС, МП, Ф XI, № 59/1858.
- ¹¹⁹ Исти Архив и одељак, П № 1776/1859.
- ¹²⁰ Исти Архив и одељак, Ф I, № 127/1860.
- ¹²¹ Исти Архив, исти предмет.
- ¹²² ДА СРС, МП, Ф I, № 127/1860.
- ¹²³ Исти Архив и одељак, Ф III, № 1370/1860.
- ¹²⁴ Исти Архив и одељак, П № 2368/1860.
- ¹²⁵ ДА СРС, МП, ФII, № 312/1864.
- ¹²⁶ Исти Архив, одељак Совјета, Бр. 523/1852.
- ¹²⁷ Исти Архив, одељак Министарства просвете, П № 1855/1855.
- ¹²⁸ Исти Архив, одељак Совјета, № 380/1855.
- ¹²⁹ Исти Архив и одељак, исти предмет.
- ¹³⁰ Архив Историјског института Српске академије наука и уметности, сигн. XXVI/13, Инв. бр. 26/867.
- ¹³¹ Застава, 21. април 1866, Нови Сад.
- ¹³² Народне новине, 16. август 1865, Загреб.
- ¹³³ Народне новине, 21. август 1865, Загреб.
- ¹³⁴ Архив Историјског института Српске академије наука и уметности у Београду, сигн. XXV, Инв. бр. 26/425.
- ¹³⁵ Исти Архив, сигн. XXVI/7, Инв. бр. 26/443.
- ¹³⁶ Архив Историјског института Српске академије наука и уметности у Београду, сигн. XXVI/7, Инв. бр. 26/443.
- ¹³⁷ Исти Архив, сигн. XXVI, Инв. бр. 26/444.
- ¹³⁸ Исти Архив, сигн. XXVI 13, Инв. бр. 26/874.
- ¹³⁹ Архив Историјског института Српске академије наука и уметности у Београду, сигн. XVII/I, Инв. бр. 17/20.
- ¹⁴⁰ Исти Архив, сигн. XXVI/7, Инв. бр. 26/464.
- ¹⁴¹ Исти Архив, сигн. XVII/1, Инв. бр. 17/227.
- ¹⁴² Исти Архив, сигн. XVII/1, Инв. бр. 17/225.
- ¹⁴³ Архив Историјског института Српске академије наука и уметности у Београду, сигн. XVII/1, Инв. бр. 17/226.
- ¹⁴⁴ Исти Архив, сигн. XXVI, Инв. бр. 874, 892, 895, 896, 911.
- ¹⁴⁵ Исти Архив, сигн. XVII/1, Инв. бр. 17/20.

LES RÉLATIONS CULTURELLES AVEC BOSNIE ET HERZEGOVINE AU MILIEU
DU XIXe SIECLE

dr. Vladimir Grujić

Avec la consolidation de l'Etat Serbe vers 1850, les forces économiques et culturelles se développaient aussi, ainsi on a entrepris la réalisation du plan pour la libération des régions voisines qui étaient sous la domination turque. Déjà au temps du Parti Constitutionnel des démarches ont été entreprises pour aider la Bosnie et la Herzégovine dans leur lutte nationale. Par la suite, surtout sous le second règne de Mihajlo III Obrenović, les activités clandestine et publique ce sont élargies dans ce sens. Une expression concrète de la tendance générale de renverser le pouvoir turc est le Projet dû à Ilija Garašanin. En partant de cette base les divers organes des autorités suprêmes de la Principauté de Serbie s'efforçaient de réaliser les devoirs posés. En premier lieu cette activité incombait au Ministère de l'Education, à celui du Ministère des Affaires Etrangères ainsi qu'au milieu ecclésiastiques de Belgrade. Ils accueillait de jeunes gens de Bosnie et Herzégovine qui voulaient poursuivre leurs études. Dans ce but les moyens financiers augmentaient petit à petit et le nombre de boursiers devenait de plus en plus grand. En étudiant pour devenir des instituteurs ou prêtres ces jeunes gens ont joué un rôle important dans les régions non libérées. Dans ces cadres, qui ont étudié à Belgrade, le peuple de Bosnie et Herzégovine, trouve la partie la plus consciente et la plus progressiste des forces engagées dans la lutte pour la libération nationale.

Des subventions financières pour la construction des écoles, ou pour la reconstruction d'églises, ainsi que d'autres subventions pour l'entretien des instituteurs et des écoles (matériel et livres scolaires) étaient envoyées en général par des hommes de confiance. La conscience nationale des Serbes en Bosnie-Herzégovine et son développement étaient rarement stimulés par la voie directe, mais plutôt par intermédiaire des représentants Russes à Belgrade et à Sarajevo, et le plus souvent par intermédiaire de hauts dignitaires ecclésiastiques ou autres fonctionnaires. Le travail clandestin y donnait aussi une grande contribution.

Dans le cadre du plan prévoyant que la Bosnie et Herzégovine se libère le plus tôt possible non seulement de la domination turque, mais aussi de l'influence de l'Autriche, les milieux compétents de la Principauté de Serbie soulignaient l'importance de la propagande culturelle. L'inauguration de la Faculté de Théologie à Banja Luka y a contribué considérablement mais on attendait beaucoup aussi du travail des gens dévoués comme Vasa Pelagić.

Avec certaines libertés proclamées en Turquie après le demi-siècle, les relations culturelles entre Belgrade et la Bosnie et Herzégovine sont devenues possibles, ce qui a permis l'intensification des activités stimulant la conscience sociale et nationale du peuple, préparant de cette manière l'insurrection en Bosnie et Herzégovine de 1875.

